

РОЗДІЛ 2

Управління національною безпекою України

Головне не у тому, щоб бути у безпеці,
а у тому, щоб управляти нею.

В.Ліпкан

Вступ

Уже зазначалося, система національної безпеки є однією з центральних категорій націобезпекознавства. Разом з цим до центральних категорій даного наукового напрямку ми відносимо і „систему забезпечення національної безпеки”. На дану обставину також звертають увагу інші дослідники, зазначаючи, що категорія „система забезпечення національної безпеки” входить до базових понять загальної теорії національної безпеки. Одразу ж зауважимо, що, відповідно до методології нашого дослідження, розглядаємо систему забезпечення національної безпеки у двох іпостасях: як об’єкт управління і як об’єкт наукового пізнання.

Загальна аморфність понятійного апарату чинить негативний вплив на формування націобезпекознавства. Передусім це стосується ототожнення таких понять, як „система національної безпеки” і „система забезпечення національної безпеки” переважною більшістю дослідників феномена національної безпеки. Ураховуючи той факт, що дані питання становлять серцевину націобезпекознавства, а також те, що питанням теоретичного визначення поняття „система забезпечення національної безпеки” і його відмежування від інших суміжних понять у науковій літературі приділено недостатньо уваги, відповідно до мети і завдань нашого дослідження є достатні підстави стверджувати про необхідність окремого розгляду теоретичних і практичних питань управління національною безпекою, чільне місце серед яких посідатиме розгляд проблем функціонування системи забезпечення національної безпеки України. Причому ми не обмежуємось розглядом лише поняття, а демонструємо власні теоретичні погляди через окреслення системи органів управління національною безпекою.

Метою даного розділу є дослідження теоретичних питань управління національною безпекою. Головне завдання — визначення поняття „система забезпечення національної безпеки”, для досягнення якого були поставлені такі *завдання*: дослідити зміст даного поняття, виявити характерні ознаки; проілюструвати його нетотожність із поняттям „система національної безпеки”; окреслити основний зміст та відповідні меті дослідження системи органів державного управління національною безпекою.

Національна безпека забезпечується проведенням єдиної державної політики у всіх сферах життєдіяльності, системою заходів економічного, політичного і органі-

заційного характеру, *адекватних* загрозам та небезпекам національним інтересам особи, суспільства та держави.

Основним, але не єдиним, *суб'єктом* забезпечення національної безпеки є держава, яка здійснює функції у цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової влади. Держава згідно з чинним законодавством забезпечує безпеку кожного громадянина як на території України, так і за її межами. Для створення і підтримання належного рівня захисту національних інтересів об'єктів національної безпеки України:

- розробляється система правових норм, що регулюють суспільні відносини в сфері національної безпеки;
- визначаються основні напрями діяльності органів державної влади і управління, а також суб'єктів недержавної форми власності, що надають послуги в сфері забезпечення безпеки, беруть участь у забезпеченні національної безпеки у різних формах;
- формуються або перетворюються органи та сили забезпечення національної безпеки;
- виробляється стратегія взаємодії державної і недержавної підсистем в забезпеченні національної безпеки;
- розробляється і оптимізується механізм демократичного цивільного контролю за системою управління національною безпекою.

1. Система забезпечення національної безпеки України

1.1. *Поняття, зміст та призначення системи забезпечення національної безпеки*

Ураховуючи той факт, що СНБ є багатокомпонентною, звичайно постає потреба в існуванні спеціальної підсистеми, мета функціонування якої полягала б у забезпеченні функціонування та розвитку самої СНБ, тобто у забезпеченні життєздатності системостворюючих елементів СНБ, зокрема національних інтересів особи, суспільства, держави. Такою системою і є *система забезпечення національної безпеки*.

Відсутність даної системи унеможливить надійний захист основ, базису національної безпеки і сприятиме фатальним флуктуаціям не лише для самих елементів, а й для всієї системи у цілому. Головне призначення цієї системи полягає у досягненні цілей національної безпеки, а отже, основною функцією даної системи є забезпечення збалансованого існування інтересів особи, суспільства і держави через моніторинг, діагностування, виявлення та ідентифікацію, запобігання та припинення, мінімізацію та нейтралізацію дії внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек. Реагування на загрози має бути *адекватним* не лише характерові та їх масштабам, а й рівню бажаного і можливого стану забезпечення національної безпеки.

Система забезпечення національної безпеки України створюється і розвивається відповідно до Конституції України та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері управління національною безпекою.

Основу системи забезпечення національної безпеки України складають *органи, сили та засоби* забезпечення національної безпеки, які використовують систему теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи національної безпеки України.

У Концепції (основи державної політики) національної безпеки України поняття *системи забезпечення національної безпеки* визначалося, як „організована державною сукупність суб’єктів: державних органів, громадських організацій, посадових осіб та окремих громадян, об’єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, що здійснюють узгоджену діяльність у межах законодавства України”. А у нинішньому Законі України „Про основи національної безпеки України” визначення даного поняття взагалі відсутнє. Тому проаналізуємо поняття, що містилося у Концепції.

Характеризуючи дане визначення, застосовуючи методологію системного підходу, навряд чи правильним буде вживати термін *узгодженість*. За цього випадку система позбавляється зворотних зв’язків, а це є суттєвим моментом, за якого втрачається сам зміст системи управління. Тому правильніше говорити про взаємодію суб’єктів, за якої система прямих та зворотних зв’язків працюватиме у повному обсязі. На цю ж обставину звертає увагу і *Н.Р. Нижник* влучно зазначаючи, що „узгодженість дій не є аналогом взаємодії, бо саме остання зумовлює наявність прямих і зворотних зв’язків”.

Цікавою є думка *П.Бєлова*, який під *системою забезпечення національної безпеки* розуміє сукупність нормативних актів, організаційно-технічних та інших заходів, а також сил та засобів, необхідних для їх виконання.

Створення будь-якої системи є актом свідомим, а отже можна говорити, що поява СНБ є наслідком вольового акту людини, результатом процесу цілепокладання. Відповідно до викладеного СЗНБ має власні цілі, завдання, функції, принципи функціонування та розвитку, а також методи забезпечення поставлених завдань, взаємодія яких забезпечує ефективне функціонування даної системи, що ми назвали — *механізмом*.

Система забезпечення національної безпеки передбачає наявність відповідних структур і певно регламентованого процесу прийняття і реалізації управлінських рішень у сфері управління національною безпекою.

Зазначимо, що нині важко говорити про існування дійсно системи забезпечення національної безпеки України, що пов’язано з несформованістю і відсутністю регламентації функціонування недержавної підсистеми забезпечення національної безпеки.

Функціонування будь-якої системи характеризується певними *параметрами*, вихід за межі яких свідчить про відхилення від норми. Те ж саме стосується і

СЗНБ, для оцінки ефективності діяльності якої має бути розроблена критеріальна шкала оцінювання. На нашу думку, *основними критеріями* ефективності функціонування СЗНБ є її здатність забезпечувати: 1) процес управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України; 2) ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України.

Однією з характеристик даної системи є *ефективність*, тобто здатність системи за найменших витрат якісно забезпечити якнайбільше коло національних інтересів.

Відповідно до необхідності забезпечення збалансованого існування інтересів особи, суспільства і держави можна виділити *три адекватні напрями* функціонування системи забезпечення національної безпеки: забезпечення безпеки особи, забезпечення безпеки суспільства і забезпечення безпеки держави.

Ураховуючи той факт, що відповідно до ст. 3 Конституції України найвищою соціальною цінністю є життя людини, особлива увага має приділятися побудові надійного механізму захисту конституційних прав і свобод, законних інтересів громадян, дія якого забезпечуватиметься, передусім, законодавчим закріпленням за державними і недержавними структурами обов'язків і відповідальності по захисту національних інтересів.

Отже формування СЗНБ має відбуватись за усвідомлення необхідності формування механізму балансу інтересів особи, суспільства і держави, що слугуватиме збереженню цілісності даної системи. Водночас провідну роль у даному процесі мають відігравати державні інституції, функціональним призначенням яких і є максимальне використання державно-владних повноважень і ресурсів для досягнення мети функціонування СЗНБ.

Саме на державні інституції мають бути покладені завдання щодо забезпечення функціонування ядра національної безпеки, яке складається із його системостворюючих компонентів, ключове місце серед яких посідають життєво важливі інтереси української нації. Окрім цього, виключно до компетенції державних органів мають бути включені такі пріоритетні напрями забезпечення національної безпеки, як захист конституційних прав і свобод громадян, конституційного ладу і територіальної цілісності держави, недоторканості її державних кордонів та деякі інші. Саме це зумовлює акцентування нами уваги на державному управлінні національною безпекою, а також формуванні органів *державного управління* національною безпекою.

Звичайно, прерогатива державних органів щодо ЗНБ не має всеохоплюючого характеру, через те, що згодом такий механізм може перетворити державу на монопольного суб'єкта цієї діяльності, а звідси — стати індикатором формування тоталітарної держави. Система державних органів, що забезпечують національну безпеку, має ґрунтуватися на принципі розподілу влад, проте, звичайно, особливу роль мають відігравати органи виконавчої влади.

Для нейтралізації дисбалансу у СЗНБ має бути сформована система стримувань і противаг, за допомогою якої можна буде гарантувати забезпечення прав осо-

би і громадянина. Найбільш продуктивним у цьому напрямі вважається створення **системи** таких **гарантій**:

- розроблення на підставі Конституції нормативно-правових актів, які регулюватимуть компетенцію суб'єктів СЗНБ, передбачивши конкретні сфери дії, права, обов'язки, принципи взаємодії та інші питання, що забезпечуватимуть ефективне функціонування збалансованої СНБ;
- формування недержавної підсистеми забезпечення національної безпеки;
- формування механізму забезпечення національних інтересів (інтереси особи, нації і держави) на локальному, національному, регіональному, міжнародному і глобальному рівнях як єдино пов'язаної системи;
- удосконалення наявних і розбудова нових інститутів безпеки;
- розроблення механізму взаємодії та нагляду за суб'єктами СЗНБ з метою недопущення порушення законності, активне впровадження демократичного цивільного контролю над суб'єктами забезпечення національної безпеки.

Звичайно, перелік гарантій можна розширяти, головне — створення надійного механізму функціонування СНБ, ефективність якого, насамперед, залежатиме від цілісності системи, яку утворюватимуть різні структурні елементи.

Багатовимірність феномена національної безпеки корелює з багатовекторністю дії системи забезпечення національної безпеки. У найбільш загальному плані пропонується виділяти три основні напрями дії даної системи: стратегічний, тактичний, оперативний відповідно до окреслених вище груп національних інтересів.

Важливим моментом має стати закладання в дану систему **керівного принципу**: Україна має сформувати таку систему забезпечення національної безпеки, яка дозволить гарантовано забезпечити національні інтереси за будь-яких умов, якщо буде існувати реальна загроза (небезпека) національній безпеці держави, включаючи силові засоби.

Знаковим є те, що переважна більшість дослідників і авторів ототожнюють поняття „система національної безпеки” і „система забезпечення національної безпеки”. І це, на нашу думку, відбувається через ту обставину, що чітко не визначені самі поняття. Дана хибка була закладена також і у Концепції (основи державної політики) національної безпеки України, в якій взагалі не містилося визначення поняття „система національної безпеки”. Не усунув цей недолік і прийнятий 19 червня 2003 р. Закон України „Про основи національної безпеки України”. Водночас, слід чітко відмежовувати дані поняття. Причому дане питання лежить в площині не тільки теоретичній. Підтвердженням тому є думка *М.Б.Левицької*, яка стверджує, що на сучасному етапі розвитку суспільства життєво важливим національним інтересом будь-якої держави є становлення та закріплення системи забезпечення міжнародної безпеки. Отже визначення даного поняття має не лише суто теоретичний, а й практичний інтерес, пов'язаний із необхідністю формування системи органів державного управління національною безпекою.

Як завжди, виділимо декілька **підходів до визначення поняття „система забезпечення національної безпеки”**

1. Представники першого підходу визначають дане поняття крізь формулу адекватності загроз та засобів, які мають вживатися. Прикладом, на думку *М.Б.Ле-*

вицької, для своєчасного виявлення та об'єктивної оцінки загроз національним інтересам, вибору та вжиття адекватних засобів їх локалізації, зменшення чи нейтралізації створюється система забезпечення національної безпеки.

2. Представники другого підходу визначають дане поняття крізь формулу гарантій та механізмів. Так, *Є.Кравець* та *М.Мельник* вважають, що з точки зору системно-функціонального аналізу *система забезпечення національної безпеки України* становить сукупність суспільних, державних і особистих гарантій, а також економічних, політичних, правових та інших механізмів, які гарантують належний рівень захищеності особи, суспільства та держави від загроз національним інтересам України.

3. Також окремо можна виділити підхід, за якого аналізоване поняття виражається через здатність. Приміром, *О.С.Бодрук* вважає, що система забезпечення національної безпеки — це здатність держави захищати свої інтереси та реалізувати свої цілі в сфері безпеки як всередині держави, так і за її межами.

4. Цікавим, і ми відстоюємо дану позицію, є підхід, за якого поняття, що розглядається, має визначатися не лише крізь призму гарантій, заходів, та загроз, а й урахувати напям забезпечення власного розвитку. Дану позицію репрезентує *Н.Косолапов*, який зазначає, що практична, оцінювана в історичній перспективі життєздатність соціального організму повинна розглядатись і враховуватись як важливий фактор національної безпеки і, відповідно, *система забезпечення національної безпеки* повинна бути орієнтована не тільки на охорону самого суб'єкта і його поточної життєздатності, а й на розвиток останньої.

На наш погляд, у широкому значенні під системою забезпечення національної безпеки можна розуміти комплекс організаційно-управлінських, правових, спеціальних, соціально-психологічних, режимних, інженерно-технічних, учбово-методичних та інших заходів, спрямованих на якісну реалізацію національних інтересів і забезпечення ефективного функціонування самої системи.

Варто зазначити, що поняття системи забезпечення національної безпеки є складним для визначення також і через ту обставину, що дослідники не дійшли до згоди щодо назви самого процесу. Питання визначення поняття „забезпечення національної безпеки” порушувались нами у попередньому розділі, водночас вважаємо за доцільне проаналізувати ще один аспект даної проблеми.

Зокрема, хотіли б акцентувати увагу на тій обставині, що деякі дослідники вживають словосполучення „діяльність із забезпечення національної безпеки”. Наприклад, *М.Б.Левицька* визначає *діяльність із забезпечення національної безпеки* як *якості „способу здійснення життєдіяльності суб'єкта (системи), яка заключається в своєчасному і адекватному реагуванні на різноманітні загрози життєво важливим національним інтересам шляхом внутрішньої саморегуляції і здійснення відповідного впливу на джерело загрози”*. Розглянемо дане визначення більш детально.

По-перше, у даному визначенні йдеться лише про загрози *життєво важливим інтересам*, у той час як поза увагою залишаються такі категорії національних інтересів, як: важливі національні інтереси та інші національні інтереси. Таким чином, за даного визначення система забезпечення національної безпеки призначена для забезпечення лише життєво важливих інтересів, що не відповідає меті її створення,

через те, що вона має просувати забезпечені недоторканістю національні інтереси в усьому їх розмаїтті.

По-друге, усе розмаїття безпекогенних чинників дослідниця зводить лише до загроз, обминаючи небезпеки. При цьому, і по тексту самої дисертації автор не чітко визначає власну позицію щодо класифікації безпекогенних чинників, що і знаходить відображення в усіх подальших визначеннях ключових понять. Отже, забезпечення національної безпеки не обмежується реагуванням лише на загрози, а включає, як мінімум, і реагування на небезпеки.

По-третє, і це чи не найголовніше. У визначенні даного поняття автор робить логічний наголос на реагування на загрози. Це означає, що діяльність із забезпечення національної безпеки практично зводиться до захисту від загроз та небезпек. На наше переконання, відповідно до власного бачення і пропонованого управлінського підходу до розв'язання зазначеного питання, зміст діяльності по забезпеченню національної безпеки полягає в здійсненні свідомого, цілеспрямованого впливу на об'єкт з метою його стійкого розвитку. Отже за такого випадку забезпечення національної безпеки визначається нами, передусім, як активний процес, який полягає в **здійсненні управління**. Дана позиція і була нами відображена при визначенні поняття „забезпечення національної безпеки”.

Підсумовуючи аналіз визначення даного поняття, зазначимо, що воно не є повним і не відображає сутності процесу забезпечення національної безпеки.

Таким чином, це є ще одним аргументом на користь того, що для означення процесів забезпечення національної безпеки більш коректним вважається вживати терміносполучення „забезпечення національної безпеки”.

Отже під **системою забезпечення національної безпеки** нами розуміється система теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативно-розшукових, кадрових, науково-технічних, ресурсних та інших заходів, спрямованих на забезпечення процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України.

Безперечно, можна довго дискутувати з приводу того чи іншого терміна, можна пропонувати численні варіанти, водночас змістовними вони будуть лише тоді, коли буде визначена мета створення і організації управління даною системою, що і буде зроблено нами нижче.

Актуальним у контексті проблем, що розглядається, вбачається проаналізувати зміст та призначення системи забезпечення національної безпеки України.

Забезпечення національної безпеки досягається у процесі свідомої цілеспрямованої діяльності суб'єкта управління, спрямованої на запобігання можливого порушення його нормального функціонування в результаті дії загроз та небезпек.

Метою забезпечення національної безпеки є створення підґрунтя для реалізації національних інтересів за умов дії загроз та небезпек, а також проведення

моніторингу стану національної безпеки для розроблення оптимальної моделі функціонування системи забезпечення національної безпеки. На дану обставину також вказують і інші дослідники.

Вживаючи термін „система”, і ми свідомо акцентуємо увагу на цьому, нами робиться логічний наголос на утворенні нової якості, яку складають загрози та небезпеки, національні інтереси, цінності та потреби, державні і недержавні суб’єкти забезпечення національної безпеки. Саме тому структурна зв’язаність елементів системи забезпечення національної безпеки є істотною її якісною характеристикою, і розрив зв’язків між цими елементами може призвести до зникнення самої системи, а отже, актуалізується питання забезпечення структурної єдності даної системи. Причому зауважимо, що у даному дослідженні будемо вважати тотожними поняття системи управління національною безпекою і системи національної безпеки, через те, що вони обидва включають як суб’єктів управління національною безпекою (органи управління, органи забезпечення, сили, засоби тощо), так і об’єкти (національні інтереси, цінності та потреби української нації, суспільні відносини в сфері національної безпеки тощо), прямі та зворотні зв’язки, вплив внутрішнього та зовнішнього середовища.

При взаємодії об’єктів і суб’єктів системи забезпечення національної безпеки суттєвим є те, що на державу в особі її органів виконавчої, законодавчої та судової влади покладається обов’язок щодо захисту національних інтересів, а громадському об’єднанню та окремій особі надаються права щодо захисту своїх інтересів. Таким чином, суб’єкти системи забезпечення національної безпеки України тісно взаємодіють між собою, але кожний з них спеціалізується на вирішенні конкретних завдань відповідно до своєї предметної компетенції. У результаті такої взаємодії зазначені суб’єкти доповнюють один одного, внаслідок чого утворюють струнку організаційно-функціональну систему, яка виступає ядром забезпечення реалізації національних інтересів України.

Відповідно до викладеного, *об’єктами* системи забезпечення національної безпеки України є:

- національні інтереси, цінності та потреби української нації;
- їх носії (юридичні та фізичні особи) і відносини між ними (суспільні відносини в сфері національної безпеки);
- власне система забезпечення національної безпеки України.

1.2. Мета, завдання і функції системи забезпечення національної безпеки України

Визначальним елементом створення будь-якої системи є її мета. Отже очевидним є розгляд даного компонента і при створенні системи забезпечення національної безпеки України.

Питанням визначення поняття мети приділено багато уваги, тому, щоб уникнути дисертацію зайвих дискусій, наведемо те визначення поняття, яким будемо користуватися в подальшому. Отже *мета* — передбачений у свідомості результат, на досягнення якого спрямована діяльність суб’єкта.

У теоретичній сфері дослідження національної безпеки, мабуть, стало традицією, що одне поняття характеризується чисельними не лише визначеннями, а й підходами щодо їх формулювання. Це ж саме стосується і такого поняття, як „мета функціонування СЗНБ”.

Тому, урахувавши запропоноване нами вище визначення поняття системи забезпечення національної безпеки, а також самого процесу забезпечення національної безпеки, можна визначити *мету* функціонування даної системи: організація процесу управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і внутрішнього добробуту народу України, а також ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки України. У найбільш широкому плані *мета СЗНБ* — організація управління системою національної безпеки через ефективне функціонування самої системи забезпечення.

Причому, під поняттям *управління системою національної безпеки* нами розуміється свідомий цілеспрямований вплив суб'єкта управління на множину потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства і держави, загроз та небезпек, внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умов їх генези, еволюції та балансу, державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування забезпечених недоторканістю національних потреб, інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України з метою підвищення ефективності її функціонування для розв'язання завдань по забезпеченню національної безпеки.

Управління системою національної безпеки має розглядатися в декількох аспектах. По-перше, мається на увазі управління цією системою як об'єктом з боку держави. По-друге, враховується управління, яке здійснюється всередині системи, при якому об'єктами є співробітники, служби, підрозділи, органи, а суб'єктами — керівники та управляючі апарати, які діють на відповідних рівнях і становлять у своїй сукупності управляючу підсистему всієї системи даних органів у цілому і кожного з них окремо.

У свою чергу, *управління системою забезпечення національної безпеки* можна визначити як особливий вид діяльності державних і недержавних суб'єктів по упорядкуванню системи забезпечення національної безпеки, забезпеченню її оптимального функціонування і стійкого розвитку з організації управління системою національної безпеки.

Зміст цієї діяльності вміщує: визначення цілей, завдань і функцій суб'єктів забезпечення національної безпеки; розроблення і вдосконалення їх організаційної, функціональної, інформаційної та психологічної структури; забезпечення матеріальними, інформаційними та іншими ресурсами; підготовку і реалізацію управлінських рішень; забезпечення координації та взаємодії державних і недержавних суб'єктів забезпечення національної безпеки; регулювання їх організації і функціонування з урахуванням геополітичної обстановки та відхилень від намічених цілей; створення ефективної системи обліку та контролю тощо.

Головне завдання системи забезпечення національної безпеки полягає у тому, щоб створити таку систему управління, за якої можна було б здійснювати свідомий цілеспрямований вплив на ці загрози та небезпеки.

Водночас варто зазначити, що дана позиція поки не знайшла широкого застосування. Більше того, окремі дослідники пропонують вживати поняття „ліквідація небезпек”, що саме по собі суперечить управлінській парадигмі аналізу національної безпеки в якості об’єкта управління. Так, наприклад, *М.Б.Левицька* зазначає: „...ліквідація небезпек ... значною мірою відноситься до сфери діяльності органів внутрішніх справ”. Водночас далі по тексту автор заперечує сама собі, зазначаючи наступне: „Повну ліквідацію загроз не можна розглядати як таку, що може бути реально досягнута, оскільки загрози національним інтересам країни завжди її супроводжують в процесі розвитку і є основним фактором, що впливає на реалізацію завдань і функції системи забезпечення національної безпеки”. Отже стає незрозумілим, якої саме позиції притримується автор. Причому така позиція і понятійна неточність притаманна багатьом дослідженням з національно-безпекової проблематики.

Утім, наша позиція полягає у тому, щоб застосовувати *управлінський підхід*, тобто таку дослідницьку програму, яка виходить з того, що існування людини, суспільства і держави в якості триєдиного організму є результатом глобального процесу управління, продуктом, який виник у ході адаптації людини до світу і виживання у ньому через отримання і обмін значущою інформацією.

Застосування управлінського підходу дозволить визначити: 1) чітке коло суб’єктів забезпечення національної безпеки; 2) чітке коло об’єктів національної безпеки; 3) канали прямого і зворотного зв’язку, по яких відбуватиметься надходження інформації від суб’єкта до об’єкта і навпаки; 4) внутрішнє і зовнішнє середовище існування системи національної безпеки в цілому і системи забезпечення національної безпеки зокрема, що надасть змогу говорити не про знищення джерела небезпеки, а про можливість здійснення моніторингу чинників, що можуть становити загрозу або небезпеку для національної безпеки України.

Окрім управлінського підходу, доцільно за даного випадку застосувати *системний підхід*. Він є корисним з ряду обставин: по-перше, надає можливість чітко окреслити мету функціонування даної системи, а отже, і той кінцевий результат, задля якого власне і створювалася дана система (вихід); по-друге, визначити початкові дані (параметри входу); визначити механізм управління загрозами та небезпеками відповідно до закладених параметрів і умов функціонування (параметри процесу).

Більше того, за даного випадку доцільно також використовувати *синергетичний підхід*, за допомогою якого система забезпечення національної безпеки розглядається крізь призму двох складових елементів: державної і недержавної підсистем. Більше того, застосування даного підходу дозволило автору висунути тезу про те, що загрози та небезпеки не можуть бути ліквідовані, втім, слід вчинювати на них свідомий цілеспрямований вплив. Окрім цього, мала загроза може призвести до великих наслідків, що ще раз підтверджує правильність висунутої тези щодо необхідності розроблення теорії управління системою національної безпеки, і системою забезпечення національної безпеки зокрема.

Таким чином, сучасна система забезпечення національної безпеки у широкому розумінні має базуватися на сукупності вже існуючих і спеціально створюваних органів, державних та недержавних структур, соціальних груп, суспільних об'єднань і громадських організацій, окремих осіб, а також специфічних правових, інформаційних, політичних, економічних та інших зв'язків між ними по забезпеченню національних інтересів особи за різних умов функціонування СЗНБ.

Відповідно до викладеної вище нами концепції адекватності обсяг та складність завдань, що вирішуються системою забезпечення національної безпеки, залежить від проведеної на основі моніторингу оцінки тих чи інших безпекогенних чинників, ступеня їх небезпеки і можливих наслідків у випадку реалізації. Зважаючи на ту обставину, що СЗНБ функціонує за багатьма напрямками, постає необхідність говорити не просто про завдання, а про сукупність завдань, які можуть бути згруповані за певними критеріями.

Так, наприклад, за критерієм *важливості* можна виділити такі групи завдань, як: *оперативні* — сукупність завдань, які потребують негайного вирішення, що дозволяє вплинути на конкретні відхилення від нормального функціонування СЗНБ; *тактичні* — сукупність завдань, в межах реалізації стратегічних завдань, спрямовані на вирішення приватних завдань; *стратегічні* — сукупність завдань, які спрямовані на досягнення головної мети функціонування системи забезпечення національної безпеки, вони розповсюджуються на головні цілі і напрями функціонування СЗНБ, кадрову політику, взаємодію даної системи із аналогічними системами зарубіжних країн, її підсистем одна з одною, взаємовідносини із громадськими об'єднаннями тощо.

За напрямом вирішення: внутрішні — сукупність завдань, які вирішуються зсередини системи; *зовнішні* — сукупність завдань, які вирішуються за межами системи.

За сферою вирішення: інформаційні — сукупність завдань в інформаційній сфері; *соціально-гуманітарні* — сукупність завдань в соціально-гуманітарній сфері; *політичні* — сукупність завдань у внутрішньо- та зовнішньополітичній сфері; *економічні* — сукупність завдань в економічній сфері; *воєнні* — сукупність завдань у воєнній сфері; *екологічні* — сукупність завдань в екологічній сфері; *прикордонні* — сукупність завдань в прикордонній сфері; *науково-технологічні* — сукупність завдань в науково-технологічній сфері тощо.

За повторюваністю: стандартні — множина завдань, по яких уже відпрацьовані стійкі алгоритми їх вирішення, документально зафіксовані в інструкціях, методиках, планах тощо; *нестандартні* — множина завдань, які вирішуються при виникненні нових умов, ситуацій, які не мають заздалегідь розроблених алгоритмів розв'язання (акт тероризму, збройна агресія, потоп, повінь тощо).

Завданням суб'єктів забезпечення національної безпеки є управління загрозами та небезпеками з метою створення умов для максимально довгого неперевищення системою порогових параметрів свого функціонування. Виконання цього завдання забезпечує функціонування економічних, політичних, соціокультурних та інших механізмів, що створюють систему забезпечення національної безпеки.

Отже до основних завдань системи забезпечення національної безпеки можна віднести:

- захист конституційних прав, свобод та інтересів громадян України;
- захист конституційного ладу, державного суверенітету, територіальної цілісності, недоторканості державного кордону, науково-технологічного і оборонного потенціалу країни;
- реалізація державної політики національної безпеки;
- ведення активної розвідувальної, контррозвідувальної і оперативно-розшукової діяльності з метою забезпечення національної безпеки через здобуття необхідної розвідувальної, контррозвідувальної і оперативно-розшукової інформації для відпрацювання стратегічних, тактичних і оперативних рішень у сфері управління національною безпекою та вироблення механізмів їх реалізації;
- виявлення, запобігання і припинення розвідувальної та іншої, спрямованої на нанесення шкоди національній безпеці України, діяльності спеціальних служб, а також окремих осіб чи організацій;
- виявлення, запобігання і припинення тероризму та іншої діяльності, спрямованої на насильницьку зміну конституційного ладу, порушення територіальної цілісності та недоторканості державних кордонів України;
- моніторинг (спостереження, оцінка і прогноз) стану національної безпеки у зв'язку із впливом загроз та небезпек як зсередини, так і ззовні країни;
- геополітичне моделювання поведінки партнерів по системі безпеки при реалізації загрози або небезпеки;
- недопущення проникнення до системи управління СНБ структур промислового шпигунства, представників організованої злочинності;
- протидія технічному проникненню на об'єкти особливої важливості з метою вчинення злочинів, проведення диверсійно-терористичної та розвідувальної діяльності;
- виявлення, попередження та припинення можливої протиправної та іншої негативної діяльності суб'єктів системи забезпечення національної безпеки зсередини системи їй на шкоду;
- захист громадян України за її межами;
- забезпечення збереження державної таємниці;
- організація демократичного цивільного контролю за функціонуванням СЗНБ тощо.

Відповідно до окресленої мети і завдань до функцій системи забезпечення національної безпеки України належать:

- прогнозування та виявлення загроз і небезпек національній безпеці;
- розроблення і здійснення комплексу оперативних, тактичних і стратегічних заходів щодо управління загрозами та небезпеками;
- створення і підтримання у готовності сил забезпечення національної безпеки;
- участь в забезпеченні всезагальної і регіональної безпеки відповідно до міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

1.3. Принципи побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки

Звичайно, що побудова такої важливої підсистеми можлива на науковій основі, згідно з основоположними началами її функціонування, таким чином можна впевнено казати про необхідність окреслення *принципів побудови СЗНБ*. Зокрема до основних з них можна віднести:

- пріоритет забезпечення українських національних інтересів;
- пріоритет превентивних заходів забезпечення національної безпеки;
- невідворотність покарання за створення умов або реальне заподіяння шкоди українським національним інтересам;
- законність;
- непорушність конституційних прав і свобод людини і громадянина;
- безумовне надання пріоритету раціональній та превентивній безпеці;
- централізоване управління;
- координація і взаємодія державної і недержавної підсистем забезпечення національної безпеки;
- відповідальність суб'єкта управління СЗНБ за прийняті рішення;
- взаємна відповідальність особи, суспільства і держави;
- оперативне взаємне інформування і узгодженість дій сил забезпечення національної безпеки;
- розумна і цільова достатність;
- оптимальна вартість;
- наукова обґрунтованість;
- адекватність внутрішнім і зовнішнім загрозам;
- єдність, взаємозв'язок і збалансованість усіх складових національної безпеки;
- професіоналізм, компетентність, ініціативність, об'єктивність, чесність, відданість справі;
- пріоритетність політичних, інформаційних та економічних заходів;
- комплексне і системне використання сил і засобів;
- постійна готовність до здійснення заходів будь-якої інтенсивності, виходячи з принципу достатності, з метою реалізації національних інтересів;
- постійне підтримання високого рівня професіоналізму суб'єктів системи забезпечення національної безпеки, відповідності вимог до якості їх підготовки міжнародним стандартам у цій сфері, а також необхідності забезпечення національної безпеки;
- раціональна дислокація сил забезпечення національної безпеки з урахуванням потенційної небезпечності об'єктів і територій;
- виправданий ризик та відповідальність суб'єктів забезпечення національної безпеки за забезпечення національної безпеки;
- пріоритетне здійснення заходів щодо запобігання виникненню та ескалації безпекогенних чинників;
- соціальна захищеність суб'єктів ЗНБ;

□ забезпечення населення достовірною інформацією, відповідно до вимог законодавства щодо надання інформації з обмеженим доступом, про стан національної безпеки, можливу загрозу життю та здоров'ю людей і про здійснення заходів, спрямованих на нормалізацію рівня національної безпеки;

□ використання позитивного світового досвіду організації діяльності СЗНБ при реалізації державної політики національної безпеки.

Зазначимо, що функціонування даної системи в межах заданих параметрів суб'єктом управління СНБ є завданням складним, а отже, потребує наявності певної системи перевірки функціонування даної системи. У даному випадку можна говорити про необхідність або можливість висунення певних критеріїв, за якими можна було б досліджувати стан функціонування СЗНБ, а також своєчасно вносити корективи у її діяльність. До таких **критеріїв** вбачається доцільним віднести наступні:

- відсутність або несвоєчасне виявлення загроз та небезпек системі національної безпеки, а також спроб їх реалізації (наприклад: спроба організації демпінгових розслідувань з метою дискредитації українських виробників металопродукції);
- забезпечення системної цілісності національної безпеки: недопущення зниження сумарного потенціалу підсистем національної безпеки до порогових значень (повна дестабілізація, наприклад системи соціальної безпеки є менш серйозною, ніж дестабілізація на 25 % одночасно підсистем забезпечення інформаційної, геополітичної, гео економічної, воєнної, екологічної безпеки);
- попередження діяльності терористських та інших екстремістських організацій зсередини країни (так, наприклад, діяльність на території України руху Талібан може призвести до потрапляння України до списку держав, що підтримують тероризм, з усіма можливими наслідками, у той самий час участь України в операції в Іраку стає джерелом жевріння ісламського тероризму);
- збереження матеріальних та духовних цінностей, інтелектуального потенціалу України (так, за умови незбереження інтелектуального потенціалу країни створюються підстави для серйозної стурбованості з приводу можливості адекватного розвитку в інформаційну цивілізацію, коли саме високий інтелект забезпечуватиме подальший поступ нації у лоно еволюції);
- припинення посягань на життя, права та свободи громадян України у будь-якій точці планети;
- стабільність фінансового та економічного розвитку української держави відповідно до намічених планів і завдань поза залежністю від зміни параметрів обстановки.

Якісними ознаками функціонування СЗНБ є: бойова здатність, ефективність, стійкість, мобільність, інформованість, керованість, живучість, адекватність, готовність збереження гомеостазису при перевищенні порогових параметрів функціонування системи.

У межах окреслених завдань, мети, функцій та принципів діяльності СЗНБ постає необхідність в окресленні сил та засобів функціонування даної системи.

1.4. Сили та засоби забезпечення національної безпеки України

Сили забезпечення національної безпеки утворюються і розвиваються відповідно до рішень Президента України та Кабінету Міністрів України для виконання короткотермінових і довготермінових програм забезпечення національної безпеки. Вони включають в себе: Збройні Сили України, Міністерство внутрішніх справ України, Внутрішні війська МВС України, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, Державну митну службу України, Управління державної охорони України, інші війська, воєнні формування та відомства, в яких законодавством України передбачена воєнна служба, а також структурні підрозділи органів виконавчої влади, на які покладені функції по забезпеченню національної безпеки.

Повноваження сил забезпечення національної безпеки визначаються відповідними законодавчими актами. Створення сил забезпечення національної безпеки, не передбачених законодавством України заборонено.

Національна безпека забезпечуються не лише силами, а й усіма наявними у країні **засобами** — політичними, економічними, правовими, воєнними, організаційними і ресурсними на основі послідовної реалізації політики національної безпеки.

Так, на думку *О.Г.Данільяна, О.П.Дзьобаня, М.І.Панова* визначальне місце серед названих засобів посідають політичні і воєнні. Так, до числа політичних засобів дані дослідники відносять: 1) відпрацювання міжнародно-правових норм, концепцій і конкретних програм боротьби за мир і роззброєння; 2) укладення угод і договорів; 3) політичні консультації й особисті контакти лідерів; 4) конкретні практичні заходи щодо роззброєння, встановлення контактів і взаємний контроль над ходом процесу роззброєння; 5) народна дипломатія.

Одразу ж зазначимо, що в цілому також вважаємо, що на даному етапі історичного розвитку названі, а також інформаційні та економічні засоби, становитимуть першооснову засобів забезпечення національної безпеки. Водночас наголошимо на тій обставині, що дані засоби є похідними, і визначаються загальним напрямом функціонування системи національної безпеки. Якщо більш конкретно, то засоби забезпечення національної безпеки мають визначатися Концепцією національної безпеки. Вони є інструментом досягнення окресленої в Концепції національної безпеки мети.

Цікавими у даному аспекті є міркування деяких авторів про пріоритетність тих чи інших засобів. Аналізуючи широке розмаїття думок з даного питання, можна зробити один висновок: автори здебільшого порушують логіку між власною позицією при аналізові думок дослідників і наступним висуненням конкретних пропозицій. Так, наприклад, *О.Г.Данільян, О.П.Дзьобань, М.І.Панов* у своїй праці спочатку наводять дані про збільшення кількості людських жертв внаслідок проведення війн з 4,4 млн осіб у XIII ст. до 98,8 у XX ст., а потім стверджують необхідність зміщення пріоритетів у забезпеченні національної безпеки з воєнних, силових засобів на ненасильницькі, політичні. У той же час порівняння проводиться із порушеннями правил формальної та діалектичної логіки, оскільки за-

гальна кількість людей, які проживали на планеті у XIII ст., була на декілька порядків меншою, ніж у XX ст. Це все одно, що порівнювати рівень споживання людиною їжі за часів її дитинства з тим, коли вона буде дорослою.

Причому це не єдиний приклад. На нашу думку, зрозумілим є той факт, що Концепція національної безпеки, являючись фундаментальним, базовим документом в сфері національної безпеки, має ґрунтуватись на інтегральній концепції, сутність якої полягає у тому, щоб реально оцінити сучасний стан національної безпеки і на підставі цього окреслити реальну, досяжну мету, тобто майбутній стан системи. Водночас ретельний аналіз, який було нами проведено, дає змогу зробити декілька зауважень.

По-перше, сучасні процеси глобалізації стають дедалі ширшими і охоплюють не тільки інформаційну сферу через утворення і розповсюдження Інтернет, а й економічну, політичну і соціальні та багато інших сфер. Саме це проникнення стає серйозним випробовуванням для тих держав, в яких остаточно не сформована національна ідеологія, не окреслені життєво важливі національні інтереси, неадекватно визначено місце та роль у світовій спільноті. Таким чином, процес глобалізації не є тим процесом, який відбувається десь далеко і не стосується України. Навпаки, він усюди, він потрапляє в кожен державу, тому головним завданням зараз вбачається не стільки обговорювати питання щодо можливості чи неможливості впливу глобалізаційних змін на Україну, скільки зосередити увагу на прийнятті цього факту як належного, і відповідно розробляти комплекс заходів щодо максимально коректного входження нашої держави в нове глобалізаційне суспільство.

По-друге, хоча і неможливо заперечувати певну позитивну роль глобалізації, все ж таки більшість не заангажованих дослідників роблять висновок про економічну недоцільність для розвинутих країн об'єднання. Так, наприклад, перебуваючи на конференції у Німеччині, авторові вдалося познайомитися із представниками правоохоронних органів, які висловили думку про те, що приєднання до Шенгенської зони, уведення єдиної валюти лише погіршило їх загальний рівень життя. Яскравим прикладом негативного ставлення до євро стало голосування, проведене з цього приводу у Швеції у вересні 2003 р., коли більшість громадян цієї країни висловилися проти уведення євро. Таким чином можна зробити наступний висновок, що глобалізація не є вигідною для переважної більшості країн, передусім для відсталіх країн, і для тих країн, які мають високий рівень життя. Можна припустити, що глобалізація, за умови катастрофічно швидкого винищення природних ресурсів, є одним із засобів залишення на „олімпі могутності” малої групи супердержав.

По-третє, урахувавши викладене вище, можна припустити, що процеси глобалізації відбуватимуться доти, доки не буде перевищено критичну межу, пройдемо точку біфуркації, після якої почнеться зворотна реакція на глобалізацію, що може призвести до конфліктів різного рівня інтенсивності. Таким чином, можна узагальнити, що війни і силові методи вирішення питань ще довго залишатимуться основними і пріоритетними в сфері зовнішньої політики держав, у той час як міжнародне право все менше впливатиме на міжнародне життя.

Принциповим є той момент, що формування інформаційного суспільства створює непересічні можливості для проведення так званих кібервійн, тобто таких війн, які відбуваються у кіберпросторі. Водночас, зважаючи на той факт, що еволюція розвинутих держав відбувається швидше за розвиток нерозвинутих, очевидним стає, що інформаційна зброя є недієвою проти таких держав, але вона слугуватиме міцним засобом, що забезпечуватиме ефективне проведення силових акцій.

Сказане дає усі підстави не погодитись із думкою *О.Г.Данільяна, О.П.Дзьобаня, М.І.Панова*, які визначають ідеал через твердження про „недопустимість” і „неможливість” використання воєнної сили. Річ у тім, що дане твердження є результатом застосування методології детермінізму, за якого загрози та небезпеки вважаються тимчасовими, такими, що не притаманні системі національної безпеки. Водночас застосування нами методології синергетики дає можливість зробити інші висновки. І, передусім, це стосується того факту, що мир є не стільки бажаним ідеалом, скільки переломним, перехідним етапом між новими та старими цивілізаціями. Саме тому слід говорити не про „недопустимість”, а про *мінімізацію застосування даної сили і надання пріоритету несилевим методам*.

Водночас у Концепції національної безпеки мають бути чітко визначені положення щодо можливості застосування сили для забезпечення реалізації життєво важливих інтересів. Річ у тім, що не слід займатися пацифізмом тоді, коли більшість держав, що оточують Україну, у тій чи іншій мірі мають претензії до України. Статус миротворця для України рівнозначний за своїм змістом статусу миротворця одного з боксерів на рингу під час поєдинку. Україна за своєю потенцією є регіональним лідером, отже *декларування недопустимості* застосування сили, неможливості вжиття заходів різного рівня інтенсивності не лише *не відповідає національним інтересам України*, яка прагне стати регіональним лідером, а й створює *пряму загрозу національній безпеці* через те, що в основному документі — КНБ — буде зазначено про неможливість застосування воєнної сили. Отже за умови наявності реальних і дійсних загроз та небезпек система національної безпеки України буде позбавлена легітимної можливості забезпечення національних інтересів воєнними засобами. І це за тих обставин, коли у КНБ Росії та Туреччини, котрі мають ті чи інші претензії до України, прямо зазначено на можливість використання воєнної сили для захисту власних національних інтересів.

Як резюме слід зазначити, що концепція має бути позбавлена демагогії, пацифізму і лірики. КНБ — документ, в якому відображаються реальний та бажаний стан держави та всіх її системостворюючих елементів, а також визначаються основні напрями щодо досягнення бажаного стану. Наша позиція полягає у тому, що в КНБ має бути чітко зазначено на *можливість і здатність України застосувати зброю будь-якої інтенсивності* до держави, коаліції держав, які реально загрожуватимуть національній безпеці країни.

Тільки така позиція дасть можливість системі національної безпеки розвиватись у багатьох векторах, не зациклюючись на захисних заходах. Дані положення також сприятимуть усвідомленню будь-якої держави, яка може потенційно загрожувати національній безпеці України, про недоцільність реалізації даних загроз,

застосування збройної сили, і необхідність пошуку альтернативних (дипломатичних) шляхів розв'язання дискусійних питань. Зазначення у КНБ на можливість застосування сили є не стільки прагненням залякувати когось, скільки бажанням досягти стану стійкого розвитку національних інтересів. Силовий фактор як такий є завжди притаманним тим державам, які претендують на лідерство чи то регіональне, чи то субрегіональне, чи то глобальне. Сила не є ознакою ворожості, сила це, передусім, безпека. Ідеал за даного випадку має стосуватись не стільки засобів, скільки їх кореляції із можливістю реалізації національних інтересів. Можна виразити це такою формулою: *національна безпека понад усе, але не будь-якою ціною.*

Вочевидь, правильно зазначити, що пріоритет ненасильницьких засобів передбачає використання воєнної сили. Причому успіх використання даної сили залежить від адекватності обраної стратегії, яка є результатом співвіднесення реального та бажаного стану і обрання шляху до досягнення останнього, і застосування системного підходу до вирішення зазначених питань.

Засоби забезпечення національної безпеки тісно переплетені із *ресурсами*. Основні ресурси забезпечення національної безпеки, окрім об'єктивних особливостей геополітичного та геостратегічного положення України, пов'язані з інтелектуальним багатством, достатньо високим науково-технічним потенціалом, можливостями її природи і надр, а також цілою низкою інших чинників, що робить нашу державу привабливою не тільки для інвестицій, а й для реалізації різних технологій дестабілізації з метою недопущення становлення України в якості регіонального лідера.

Актуальним у даному контексті вважається проблема розроблення гарантій ефективного забезпечення національної безпеки, які ми і розглянемо нижче.

1.5. Гарантії ефективного управління національною безпекою

Для нейтралізації дисбалансу у СЗНБ має бути сформована система стримувань і противаг, за допомогою якої можна буде гарантувати забезпечення прав особи і громадянина. Найбільш продуктивним у цьому напрямі вважається створення *системи* таких *гарантій*:

- розроблення на підставі Конституції України, нормативно-правових актів, які регулюватимуть компетенцію суб'єктів СЗНБ, передбачивши конкретні сфери дії, права, обов'язки, відповідальність, принципи взаємодії та інші питання, що забезпечуватимуть її ефективно збалансоване функціонування;
- формування недержавної підсистеми забезпечення національної безпеки;
- формування механізму забезпечення національних інтересів (інтереси особи, нації і держави) на національному, регіональному, міжнародному, глобальному рівнях;
- формування механізму взаємоузгодження інтересів особи, суспільства і держави;
- удосконалення наявних і розбудова нових інститутів безпеки із широким залученням суб'єктів недержавної форми власності;
- розроблення механізму взаємодії та контролю за суб'єктами СЗНБ як з боку

спеціально уповноважених органів державної влади, так і за допомогою організації цивільного контролю.

Звичайно, перелік гарантій можна розширяти, головне ж, на нашу думку, створити надійний механізм функціонування СЗНБ, ефективність якого, насамперед, залежатиме від цілісності даної системи, яку утворюватимуть різні структурні елементи.

Багатовимірність феномена національної безпеки обумовлює багатовекторність дії системи забезпечення національної безпеки. У найбільш загальному плані, урахувавши категорії національних інтересів, пропонується виділяти відповідні *три основні напрями* дії даної системи: стратегічний, тактичний, оперативний.

Окрім цього, важливим моментом має стати закладання в дану систему наступного *керівного принципу*: Україна має сформувати таку систему забезпечення національної безпеки, яка дозволить гарантовано забезпечити завдання шкоди будь-якій державі або коаліції держав за будь-яких умов, якщо буде існувати реальна загроза або небезпека національній безпеці України.

За аналогією з живими високоієрархічними системами при аналізові системи національної безпеки слід говорити про необхідність виокремлення тих підсистем і процесів, які спрямовані на підтримання самої системи національної безпеки в стані гомеостазису, тобто стійкому розвитку і збереженню важливих для функціонування параметрів у допустимих межах. У той же час окремо існують підсистеми і процеси, спрямовані на взаємодію із навколишнім середовищем, вони орієнтовані на зовнішні прояви СНБ, її включеність в системи безпеки інших рівнів. Такою системою якраз і виступає система забезпечення національної безпеки, основні компоненти якої ми і проаналізуємо.

2.1.7. Структура системи забезпечення національної безпеки

Таким чином, урахувавши викладені вище думки щодо поняття системи забезпечення національної безпеки, основ її формування та функціонування, змісту та призначення, мети, завдань, функцій, принципів побудови та функціонування, сил та засобів, а також гарантій ефективного функціонування даної системи, пропонується така структура даної системи:

□ підсистема державного забезпечення національної безпеки: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Конституційний Суд України; Прокуратура України; міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади;

□ підсистема недержавного забезпечення національної безпеки: окремі громадяни; органи місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення; приватний нотаріат; адвокатура; приватні детективні та охоронні агентства; об'єднання громадян; політичні партії; професійні спілки; релігійні об'єднання, козацтво.

Основним **змістом** підсистем забезпечення національної безпеки є реалізація сукупності науковообґрунтованих і апробованих на практиці з урахуванням світо-

вого і вітчизняного досвіду заходів, які визначаються напрямом конкретної підсистеми національної безпеки.

Суттєвим є той факт, що забезпечення національної безпеки є обов'язковим для усіх інших державних органів і організацій, яке вони здійснюють у межах своєї компетенції самостійно, а також при зверненні основних суб'єктів ЗНБ.

Систему забезпечення національної безпеки складає певне коло суб'єктів, які діють відповідно до поставлених завдань і, виконуючи конкретні функції, ґрунтуючись при їх здійсненні визначеними принципами, застосовуючи адекватні методи, утворюють один з вагомих елементів загальної системи національної безпеки. Відповідно до мети нашого дослідження розглянемо систему органів державного управління національною безпекою і запропонуємо структуру системи управління системою національної безпеки.

2. Система управління національною безпекою України

2.1. Поняття системи управління національною безпекою

Відповідно до окресленого вище бачення структури системи забезпечення національної безпеки розглянемо систему управління національною безпекою. Причому у даному розділі наша увага буде зосереджена на розгляді державного управління національною безпекою. Зміст недержавного управління буде розглянутий нами у наступних розділах.

Але передусім слід з'ясувати зміст поняття система управління національною безпекою.

У сучасній теорії управління розглядається безліч самих різних організацій, які є сукупністю людей, груп, об'єднаних для досягнення якої-небудь мети, вирішення якої-небудь задачі на основі принципів розподілу праці і розподілу обов'язків. Це можуть бути державні установи, громадські об'єднання, науково-виробничі об'єднання, приватні підприємства.

Організації створюються для задоволення різноманітних потреб людей в продукції або послугах і тому мають найрізноманітніше призначення, розміри, будову й інші параметри.

Така різноманітність має велике значення при розгляді організації як об'єкта управління. Безліч цілей і завдань, що стоять перед організаціями різного класу складності і різної галузевої приналежності призводить до того, що для управління ними потрібні спеціальні знання і уміння, методи і прийоми, що забезпечують ефективну спільну діяльність працівників усіх структурних підрозділів.

Будь-яка організація в сфері національної безпеки може бути описана за допомогою ряду параметрів, серед яких головними є:

- цілі організації;
- її організаційна та функціональна структура;
- зовнішнє і внутрішнє середовище;
- сукупність ресурсів;
- нормативна і правова основа;

- специфіка процесу функціонування,
- система безпекових відносин;
- безпекова культура.

Кожна організація має конкретну систему управління.

Перш за все необхідно відзначити, що *концепція системи використовується як засіб для вивчення характеристик об'єкта управління*. Цінність цієї концепції полягає в тому, що вона сприяє глибшому розумінню характеристик системи національної безпеки, процесу функціонування організації як системи.

Будь-який вид управлінської діяльності пов'язаний з управлінням людьми, об'єднаними в рамках певних систем безпеки. Отже, *управлінська діяльність в сфері національної безпеки* — це, перш за все, управління соціальними колективами людей, які повинні розглядатися як соціально керовані системи. Саме тому система забезпечення національної безпеки може розглядатися як соціально керована система, оскільки дана система є самостійним об'єктом дослідження і має свої особливості.

Система управління національною безпекою є складною системою, створеною для збору, аналізу і переробки інформації з метою отримання максимального кінцевого результату при певних обмеженнях (політичний імідж, економічна та військова могутність тощо).

Щодо управління національною безпекою ми використовуємо термін система. Наприклад, система національної безпеки, система забезпечення національної безпеки, система національних інтересів, система напрямів політики національної безпеки тощо. Чому? Перш за все тому, що будь-який об'єкт ми розглядаємо з погляду кібернетики і тим самим намагаємося зрозуміти його цілі, структурну будову, принципи функціонування, і в цьому сенсі ми розглядаємо будь-який конкретний об'єкт, у тому числі і національну безпеку як систему.

Зазвичай, репрезентація об'єкта у вигляді системи завжди пов'язана з деякими труднощами через наявність безлічі визначень системи і складностей вибору єдиного визначення, яке цілком відповідатиме специфіці національної безпеки, а відтак і особливостям побудови реальної системи управління.

У даний час можна виділити декілька *видів системних уявлень*: мікроскопічне, функціональне, макроскопічне, ієрархічне і процесуальне.

Кожне з вказаних уявлень системи відображає певну групу її характеристик.

Мікроскопічне уявлення системи управління національною безпекою засноване на розумінні її як безлічі спостережуваних і неподільних величин (елементів). У принципі абсолютно неподільних елементів немає, проте у кожному конкретному випадку проектування системи елемент приймається неподільним. Структура системи фіксує розташування вибраних елементів і їх зв'язки.

Під *функціональним уявленням системи управління національною безпекою* розуміється система функцій, які необхідно виконувати для реалізації цілей функціонування даної системи.

Макроскопічне уявлення характеризує систему як єдине ціле, таке, що знаходиться в системному оточенні (середовищі). Це означає, що реальна система управління національною безпекою не може існувати поза системним оточенням (гео-

політичної обстановки, економічного потенціалу, рівня екологічної безпеки тощо), а навколишнє середовище є тією системою, в рамках якої вибрані об'єкти, що цікавлять нас. Отже, система управління може бути представлена безліччю зовнішніх зв'язків з середовищем. Саме це дає можливість говорити про національну безпеку України як складовий компонент архітектури загальноєвропейської безпеки.

Ієрархічне уявлення засноване на понятті “підсистема” і розглядає всю систему як сукупність підсистем, зв'язаних ієрархічно. Відтак система управління національною безпекою складається із підсистем управління національною безпекою в: інформаційній, внутрішньополітичній, зовнішньополітичній, духовній, екологічній, економічній, воєнній, науково-технологічній, гуманітарній і соціальній, прикордонній тощо сферах.

І, нарешті, *процесуальне уявлення* характеризує стан системи в часі. Система управління з часом має змінювати параметри управління, оскільки під час свого функціонування вона зазнає впливу як ззовні, так і зсередини. Головним критерієм ефективності функціонування даної системи є збереження стану гомеостазису, за якого при різних впливах система зберігає суттєві для функціонування характеристики, одночасно є можливість самовдосконалення на підставі отримання вхідних даних.

Отже, система управління національною безпекою характеризується такими *ознаками*:

1) складається з безлічі (принаймні двох) ієрархічно розташованих елементів, розташованих ієрархічно;

2) наявність кореляції між елементами системи, яка забезпечується через дію механізму прямих і зворотних зв'язків;

3) система — органічна сукупність взаємопов'язаних елементів, які у своїй нерозривній єдності утворюють нову якість.

Вивчаючи систему управління національною безпекою доцільно виділяти вимоги, що пред'являються до систем управління, за якими можна судити про ступінь організованості та ефективності даної системи. До таких вимог належать:

- кореляція елементів системи;*
- динамічність (гомеостазис) системи;*
- наявність в системі управляючого параметра;*
- наявність в системі контролюючого параметра;*
- наявність в системі каналів прямого і зворотного зв'язку.*

Дотримання цих вимог має забезпечувати умови ефективного рівня функціонування органів управління національною безпекою. Розглянемо детально ці вимоги.

1. У системі управління національною безпекою *кореляція* виявляється в організації взаємодії як державних органів управління між собою, так і організації взаємодії з недержавними суб'єктами забезпечення національної безпеки, при якій діяльність одного структурного елемента (наприклад, системи управління національною безпекою в інформаційній сфері) позначається на інших елементах системи. Якщо в організаційній структурі управління, наприклад, є структурний еле-

мент (наприклад, система недержавного управління), дії якого не впливають на інші елементи національної безпеки, то такий елемент не реалізує жодну з цілей функціонування системи управління національною безпекою і є зайвим в системі управління.

2. Другою вимогою до системи управління національною безпекою є *динамічність*, тобто здатність під впливом зовнішніх і внутрішніх збурень залишатися якийсь час в певному незміненому якісному стані, тобто зберігати суттєво важливі характеристики свого існування. Цей стан називається станом *гомеостазису* — тип динамічної рівноваги, притаманний для складних систем (технічних, біологічних і соціальних), що саморегулюються, який полягає у підтримці суттєво важливих для збереження системи параметрів у допустимих межах через механізм зворотного зв'язку.

Будь-які дії навколишнього середовища чинять збурюючу дію на систему, прагнучи порушити її. У самій системі також можуть з'являтися збурення, які прагнуть зруйнувати її зсередини. Яскравим прикладом були вибори Президента України у 2004 — 2005 рр., коли під час голосування деякі політичні сили прагнули відокремити певні регіони від України, тим самим здійснивши посягання на територіальну цілісність держави і порушивши баланс системи управління державною безпекою. До зовнішніх збурень слід віднести зміни геополітичної ситуації, непередбачувані дії суб'єктів зовнішньої політики. Наприклад, підвищення світової ціни на нафту спричинило підйом Росією, яка постачає нафту в Україну, ціни на бензин в травні 2005 р. з 2.90 грн за 1 л 95 бензину до 3.20 грн, що вплинуло на систему управління національною безпекою в енергетичній та економічній сферах.

Під впливом таких зовнішніх і внутрішніх збурень орган управління будь-якого рівня вимушений перебудовуватися, пристосовуватися до умов, що змінилися.

З метою забезпечення швидкої перебудови системи в умовах зміни навколишнього середовища:

- в системі управління має бути елемент, що фіксує факт появи збурення;
- система повинна володіти мінімально допустимою *інерційністю*, щоб своєчасно ухвалювати управлінські рішення,
- в системі управління повинен бути елемент, що фіксує факт *впорядкування* стану системи відповідно до умов, що змінилися.

Відповідно до цих вимог в структурі управління, зокрема в Раді національної безпеки і оборони України, має бути відділ удосконалення структури управління.

3. Під *управляючим параметром* в системі управління слід розуміти такий її параметр (елемент), за допомогою якого можна управляти діяльністю всієї системи та її окремими складовими. Таким параметром (елементом) в системі управління є суб'єкт управління національною безпекою конкретного рівня. Він відповідає за діяльність підлеглого йому підрозділу, сприймає управляючі сигнали керівництва організації, організовує їх виконання, несе відповідальність за виконання всіх управлінських рішень, організовує зворотні зв'язки та оптимізацію системи відповідно до поставлених завдань.

При цьому суб'єкт управління має володіти необхідною компетенцією, а умови роботи — дозволяти виконати дане доручення. Отже, умову наявності управляючого параметра можна вважати виконаною, якщо зовнішню інформацію сприймає суб'єкт управління національною безпекою конкретного рівня (стратегічного, тактично-галузевого тощо), який організовує роботу по виконанню доручення, розподіляє завдання відповідно до посадових інструкцій за наявності умов, необхідних для виконання доручень.

Недотримання даної вимоги, тобто наявність управляючого параметра, призводить до ухвалення суб'єктивних управлінських рішень і так званого вольового стилю керівництва. В сфері національної безпеки таке управління здебільшого характеризується нехтуванням національних інтересів і відстоюванням власних корпоративних інтересів. Система суб'єктів управління, що відстоюють замість національних інтересів власні, називається компрадурською буржуазією.

Відтак чітка робота уможлиблюється за умови прозорості і такої, що відповідає необхідності реалізації національних інтересів, організаційної структури і розподілу обов'язків між керівниками підрозділів, наявності посадових інструкцій і інших документів, що регламентують їх діяльність.

4. Наступною, четвертою вимогою, що висувається до системи управління національною безпекою, є наявність *контролюючого параметра*, тобто такого елементу, який постійно контролював би стан суб'єкта управління, не чинячи при цьому управлінського впливу на нього. Таким механізмом є демократичний цивільний контроль, внутрішньовідомчий, міжвідомчий, галузевий та міжгалузевий контроль.

Контроль суб'єкта управління припускає контроль за обробкою будь-якого управляючого сигналу, поданого на вхід даної системи. Функцію контролюючого параметра в системі управління, як правило, реалізує один із співробітників апарату управління. Окрім цього необхідно широко залучати, відповідно до чинного законодавства, громадян, громадські організації до здійснення контролю за забезпеченням національної безпеки. Будь-які управлінські рішення в системі управління повинні проходити тільки через елемент, що виконує функції контролюючого параметра.

5. *Наявність прямих і зворотних зв'язків* в системі забезпечується чіткою регламентацією діяльності апарату управління по прийому і передачі інформації при підготовці управлінських рішень. Наприклад, акт тероризму 11 вересня 2001 р. у США став можливим через недотримання у системі національної безпеки США такої вимоги, як наявність зворотних зв'язків, оскільки інформація про акт тероризму, що готується, була як у співробітників Секретної Служби і ЦРУ, так і ФБР, але вона не була оцінена на належному рівні, відтак не були вжиті заходи по зміні параметрів функціонування системи управління, яка на момент вчинення теракту-функціонувала в межах звичайних параметрів.

Отже, сконцентруємо увагу на таких ключових моментах.

1. *Система управління національною безпекою* — 1) система, в якій реалізуються функції управління національною безпекою; 2) система управління, об'єктом якої є національна безпека. Характерними рисами системи управління національною безпекою є:

□ процес забезпечення національної безпеки, який має просторові і часові обмеження;

□ складові, які сприймають вхідні дані, взаємодіють із навколишнім середовищем, здійснюють прямий і зворотний зв'язок і чинять вплив як один на одного, так і на усю систему;

□ зв'язки між елементами та зовнішнім середовищем;

□ наявність суб'єктів управління національною безпекою;

□ існування комплексу методів управління національною безпекою;

□ наявність засобів управління.

Найбільш загальна модель системи управління національною безпекою відображена у взаємодії двох елементів: керованої частини системи — об'єкта управління (особа, суспільство, держава) і керуючої частини системи (суб'єкта управління).

2. Розглядаючи систему управління національною безпекою конкретного рівня, ми завжди повинні фіксувати і порівнювати її системні характеристики. Це дозволяє краще зрозуміти цю систему і визначити, до якого класу складності вона належить.

3. Щоб удосконалити систему управління з використанням комп'ютерної техніки, організаційне проектування необхідно доводити до такого рівня, при якому забезпечується чіткість розподілу обов'язків керівників і виконавців.

4. Необхідно закріпити персональну відповідальність керівників і виконавців. При проектуванні системи управління потрібно чітко фіксувати, хто і що робить в системі управління, хто за що відповідає.

5. Необхідне інформаційне опрацювання системи на рівні управлінських рішень.

6. Дослідження і проектування системи управління мають бути безперервним процесом. У системі управління необхідно передбачати відділ або групу співробітників, які повинні постійно опрацювати технологію підготовки нових рішень, створення нової організаційної структури, обумовлених новими цілями (зміна пріоритетів внутрішньої та зовнішньої політики, коригування національних інтересів).

7. Має існувати чітка система ієрархічних нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини в сфері управління національною безпекою. Одним з рівнів даної системи є Положення про конкретні відділи, конкретні посадові інструкції, в яких закріплена персональна відповідальність при ухваленні управлінських рішень.

Відтак, розглянемо структуру системи управління національною безпекою.

2.2. Структура системи управління національною безпекою

Проведений структурно-функціональний аналіз повноважень органів державної влади дозволив зробити ряд важливих висновків, важливим серед яких є той, що сучасна система управління національною безпекою потребує удосконалення. Практичним виходом даних висновків є запропонування нами структури ієрархічної системи управління національною безпекою. Ми свідомо не обмежуємося

органами державного управління, тому що вважаємо неповним опис феномена національної безпеки без окреслення загального бачення структури системи управління національною безпекою. Складовими даної структури є органи влади і управління усіх гілок влади, а також громадські організації та окремі громадяни відповідно до чинного законодавства. Таким чином, з урахуванням викладених вище положень пропонується наступне.

Найвищий щабель державного управління національною безпекою посідає **Президент України**, який здійснює загальне управління національною безпекою в усіх сферах життєдіяльності. Президент також координує діяльність органів законодавчої, виконавчої і судової влади в питаннях забезпечення національної безпеки України.

Наступний елемент ієрархії — **Рада національної безпеки і оборони України**, яка має здійснювати стратегічне управління національною безпекою в усіх сферах життєдіяльності. На РНБОУ доцільно покласти завдання щодо координації діяльності у сфері забезпечення національної безпеки не лише органів виконавчої, а й законодавчої та судової влади. Нині РНБОУ фактично перебуває у полі тяжіння виконавчої влади, і фактично за змістом виконуваних завдань є органом управління спеціальної компетенції. На наш погляд, даний підхід не виправдовує себе. І якраз міжгалузевий не лише вертикальний, а й горизонтальний характер діяльності даного органу є одним з напрямів оптимізації його діяльності.

Кабінет Міністрів України, являючись вищим органом системи органів виконавчої влади, здійснює управління національною безпекою через центральні і місцеві органи виконавчої влади. Таким чином можна стверджувати про міжгалузевий характер управління національною безпекою Кабінетом Міністрів. Це дає можливість визначити Кабінет Міністрів як орган міжгалузєвого державного управління національною безпекою. Такий самий міжгалузєвий характер забезпечення національної безпеки притаманний Верховній Раді України, судам загальної юрисдикції, Конституційному Суду України.

Наступний щабель в ієрархічній системі органів державного управління посідають **центральні органи виконавчої влади**, які виступають центральними органами управління в певній сфері життєдіяльності. Так, основним призначенням МВС є забезпечення внутрішньої безпеки, СБУ — зовнішньої безпеки, Міністерства аграрної політики — забезпечення продовольчої безпеки тощо. Таким чином, кожен центральний орган виконавчої влади виступає самостійним суб'єктом управління національною безпекою в конкретній сфері життєдіяльності, у той же час підпорядкованим Кабінету Міністрів України. Таким чином, дані органи пропонується називати як органи тактично-галузєвого управління.

У свою чергу, **місцеві органи виконавчої влади**, які здійснюють діяльність по забезпеченню національної безпеки, а також органи місцевого самоврядування у межах делегованих повноважень є нижчою ланкою управління національною безпекою. Вони забезпечують національну безпеку відповідно до потреб тієї місцевості, управління якою вони здійснюють. Дані органи ми назвали органами локального управління національною безпекою.

Окрема увага приділена *недержавним структурам*, на які, на нашу думку, доцільно покласти функції щодо здійснення демократичного цивільного контролю над системою управління національною безпекою, а також розробити форми їх сприяння і безпосередньої участі у забезпеченні національної безпеки. Причому даний контроль разом із різними видами державного контролю (парламентський, адміністративний, прокурорський, судовий) має виступати складовим елементом загальної системи контролю системи управління національною безпекою.

Отже структура системи управління національною безпекою має такий вигляд:

- 1) Президент України;
- 2) Рада національної безпеки і оборони України;
- 3) Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції;
- 4) центральні органи виконавчої влади;
- 5) місцеві органи виконавчої влади, та органи місцевого самоврядування в межах делегованих повноважень;
- 6) система суб'єктів недержавної форми власності.

2.3. Компетенція Президента України у забезпеченні національної безпеки України

Президент України, відповідно до ст.ст. 106, 107 Конституції України, а також ст. 9 Закону України „Про основи національної безпеки України” як глава держави, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина та Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України і Голова Ради національної безпеки і оборони України:

- здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України;
- забезпечує державну незалежність, здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони України, представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України;
- вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України;
- приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;
- приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації — з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

Окрім цього, із аналізу масиву нормативно-правових актів можна зробити висновок, що Президент України:

1) забезпечує узгоджені дії усіх гілок державної влади між собою, а також із підсистемою недержавного забезпечення в сфері забезпечення національної безпеки;

2) видає нормативно-правові акти з питань забезпечення національної безпеки;

3) визначає реальні і потенційні загрози та небезпеки і вживає необхідних заходів по забезпеченню; національної безпеки;

4) приймає рішення про застосування інших військових формувань, що не входять до складу Збройних Сил України, утворених відповідно до законодавства України.

Таким чином можна зробити висновок, що Президент України здійснює загальне управління у всіх сферах суспільного життя. Його статус дозволяє здійснювати координацію усіх гілок влади щодо забезпечення національної безпеки. Ця функція є вельми важливою з огляду на ту обставину, що Рада національної безпеки і оборони України, являючись координаційним органом з питань національної безпеки і оборони України, здійснює координацію і контроль діяльності органів **лише виконавчої влади** у згаданій сфері. Таким чином, по суті, РНБОУ, не може бути загальним органом управління національною безпекою, через те що контроль і координація діяльності законодавчої і судової влади у цій сфері не входить до компетенції РНБОУ. Утім, такою компетенцією володіє Президент України, який очолює даний орган. Таким чином, Президент України здійснює загальне управління національною безпекою.

2.4. Рада національної безпеки і оборони України як орган стратегічного управління національною безпекою

Рада національної безпеки і оборони України, відповідно до ст. 34 Закону України „Про Раду національної безпеки і оборони України”, а також ст. 9 Закону України „Про основи національної безпеки України” як координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президенті України:

- координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони;

- розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання, які відповідно до Конституції та законів України, Закону України „Про основи національної безпеки України”, Военної доктрини України належать до сфери національної безпеки і оборони, та подає пропозиції Президентові України щодо:

- ✓ визначення стратегічних національних інтересів України, концептуальних підходів та напрямів забезпечення національної безпеки і оборони у політичній, економічній, соціальній, військовій, науково-технологічній, екологічній, інформаційній та інших сферах;

- ✓ проектів державних програм, доктрин, законів України, указів Президента України, директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, міжна-

родних договорів, інших нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони;

✓ удосконалення системи забезпечення національної безпеки та організації оборони, утворення, реорганізації та ліквідації органів виконавчої влади у цій сфері;

✓ проекту Закону України про Державний бюджет України по статтях, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки і оборони України;

✓ матеріального, фінансового, кадрового, організаційного та іншого забезпечення виконання заходів з питань національної безпеки і оборони;

✓ заходів політичного, економічного, соціального, воєнного, науково-технологічного, екологічного, інформаційного та іншого характеру відповідно до масштабу потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

✓ доручень, пов'язаних з вивченням конкретних питань та здійсненням відповідних досліджень у сфері національної безпеки і оборони, органам виконавчої влади та науковим закладам України;

✓ залучення контрольних, інспекційних та наглядових органів, що функціонують у системі виконавчої влади, до здійснення контролю за своєчасністю та якістю виконання прийнятих Радою національної безпеки і оборони України рішень, введених в дію указами Президента України;

✓ забезпечення і контролю надходження та опрацювання необхідної інформації, її збереження, конфіденційності та використання в інтересах національної безпеки України, аналізу на її основі стану і тенденції розвитку подій, що відбуваються в Україні і в світі, визначення потенційних та реальних загроз національним інтересам України;

✓ питань оголошення стану війни, загальної або часткової мобілізації, введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або окремих її місцевостях, оголошення в разі потреби окремих місцевостей України зонами надзвичайної екологічної ситуації;

• здійснює поточний контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони, подає Президентові України відповідні висновки та пропозиції;

• залучає до аналізу інформації посадових осіб та фахівців органів виконавчої влади, державних установ, наукових закладів, підприємств та організацій усіх форм власності;

• ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання;

• координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стану;

• координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану;

• координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів

громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України.

Роль РНБОУ важко переоцінити: вона основна роль полягає у стратегічному управлінні національною безпекою. Однак, не буде зайвим зауважити, що вважаємо таким, що потребує окремих наукових досліджень, питання про пересмислення статусу даного органу і його зосередження на організації управління органами державної влади, що забезпечують національну безпеку. У той час, як функції контролю має виконувати інший орган. Грунтуючись на управлінській системі координат, Рада національної безпеки і оборони України є органом стратегічного управління національною безпекою, тому функції контролю не можуть бути сконцентровані у ньому. Саме тут постає ще одна наукова і практична проблема: проблема здійснення контролю за діяльністю системи управління національною безпекою. На сьогодні РНБОУ здійснює контроль лише за органами виконавчої влади, втім органи законодавчої і судової влади по суті у питанні виконання ними функцій по забезпеченню національної безпеки є безконтрольними. З іншого боку, на сьогодні відсутній механізм парламентського, прокурорського, судового контролю за діяльністю суб'єктів управління національною безпекою, а відтак відсутня система контролю за системою управління національною безпекою.

2.5. Конституційні засади організації та діяльності Кабінету Міністрів України у сфері управління національною безпекою

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади, відповідальний перед Президентом України та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України у межах, передбачених ст.ст. 85, 87 Конституції України, відповідно до ст. 116 Конституції України, а також ст. 9 Закону України „Про основи національної безпеки України”:

- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, що стосуються національної безпеки;
- вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;
- здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;
- організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи;
- спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади з питань, що стосуються національної безпеки.

Окрім цього, з аналізу нормативно-правової бази, що регулює діяльність Кабінету Міністрів України, можна виділити й інші функції та завдання у сфері національної безпеки, серед яких головні:

визначає потреби у витратах на забезпечення національної безпеки, забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України щодо фінансування заходів у сфері національної безпеки у визначених обсягах;

організовує розроблення і виконання державних програм розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань та розвитку озброєння і військової техніки, інших програм (планів) з питань оборони;

здійснює передбачені законодавством заходи щодо формування, розміщення, фінансування та виконання державного оборонного замовлення на поставку (закупівлю) продукції, виконання робіт, надання послуг для потреб Збройних Сил України, інших військових формувань;

встановлює порядок надання силам національної безпеки у користування державного майна, в тому числі земельних (водних) ділянок, інших природних, енергетичних ресурсів, фондів, майна і послуг, використання повітряного і водного простору, морських і річкових портів, аеропортів та аеродромів (посадочних майданчиків), засобів зв'язку і радіочастотного ресурсу, комунікацій, інших об'єктів інфраструктури держави, навігаційної, топогеодезичної, метеорологічної, гідрографічної та іншої інформації, ведення геодезичних і картографічних робіт, необхідних для належного виконання покладених на ці сили функцій та завдань, як на платній, так і безоплатній основі, у грошовій та інших формах розрахунків;

здійснює загальнодержавні заходи щодо забезпечення живучості об'єктів національної економіки та державного управління у воєнний час;

забезпечує комплектування особовим складом сили забезпечення національної безпеки;

здійснює згідно із законодавством України заходи з мобілізаційної підготовки та мобілізації, створення державного матеріального резерву, резервного фонду грошових коштів, інших резервів для забезпечення потреб оборони держави;

організовує підготовку населення і території держави до оборони;

встановлює відповідно до закону порядок і терміни повного відшкодування вартості об'єктів права приватної власності, що згідно із законом відчужувалися у зв'язку із здійсненням заходів правового режиму воєнного стану;

утворює, реорганізовує, ліквідує науково-дослідні установи, навчальні заклади та окремі кафедри (відділення, факультети) сил забезпечення національної безпеки;

забезпечує реалізацію права на соціально-економічний захист відповідно до законодавства України, що регламентує діяльність окремих суб'єктів сил забезпечення національної безпеки;

здійснює у визначених законом випадках регулювання господарської діяльності у силах забезпечення національної безпеки;

встановлює відповідно до закону порядок реалізації та утилізації озброєння, військової техніки, іншого майна сил забезпечення національної безпеки, а також утилізації металобрухту, який утворився в них;

□ забезпечує здійснення передбачених законодавством заходів щодо цивільної оборони України, надання військової допомоги іншим державам, направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав, допуску та умов перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України та участі України в міжнародних миротворчих операціях;

□ контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює відповідно до законів інші заходи щодо забезпечення обороноздатності України, координує і контролює їх виконання та несе, в межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення оборони України.

Таким чином, слід зазначити, що Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Він здійснює управління усією системою органів державного управління національною безпекою. Систему органів виконавчої влади становлять: Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади. Причому кожний центральний орган виконавчої влади по суті становить собою окремий центральний орган управління у тій чи іншій сфері національної безпеки. Таким чином, Кабінет Міністрів України, здійснюючи загальне управління галузевими органами управління національною безпекою, входить до макросистеми органів управління національною безпекою. Саме тому ми вважаємо, що він становить собою **міжгалузевий орган державного управління національною безпекою**.

2.6. Компетенція Верховної Ради України у сфері забезпечення національної безпеки

Відповідно до ст. 9 Закону України „Про основи національної безпеки України” Верховна Рада України в межах повноважень, визначених Конституцією України:

- визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки;
- формує законодавчу базу в цій сфері;
- схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України.

Верховна Рада України у межах повноважень, визначених у ст. 85 Конституції України:

□ здійснює законодавче регулювання та контроль за діяльністю органів державної влади та посадових осіб щодо здійснення ними відповідних повноважень у сфері національної безпеки і оборони;

□ приймає закони в сфері національної безпеки; визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики;

□ заслуховує щорічні та позачергові послання Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;

- оголошує за поданням Президента України стан війни і укладення миру;
- схвалює рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- здійснює контроль за діяльністю Кабінету Міністрів України в сфері національної безпеки відповідно до Конституції України;
- затверджує загальну структуру, чисельність і визначає функції окремих суб'єктів забезпечення національної безпеки (Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України);
- схвалює рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України.

2.7. Конституційний Суд України

Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів у сфері національної безпеки Конституції України і дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України з відповідних питань. Відповідно до ст. 2 Закону України „Про Конституційний Суд України” завданням Конституційного Суду України є гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Відповідно до ст. 150 Конституції України до повноважень Конституційного Суду належить вирішення питань про конституційність законів та інших правових актів Верховної Ради України; актів Президента України; актів Кабінету Міністрів України; правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також офіційне тлумачення положень Конституції України та законів України, що стосуються національної безпеки.

2.8. Суди загальної юрисдикції

Відповідно до ст. 9 Закону України „Про основи національної безпеки України” *суди загальної юрисдикції* здійснюють судочинство у справах про злочини, що завдають шкоди національній безпеці України. Відтак суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя у сфері забезпечення національної безпеки України; здійснюють правосуддя у справах про злочини, що посягають на безпеку особи, суспільства і держави, забезпечують судовий захист громадян, чії права були порушені внаслідок діяльності по забезпеченню національної безпеки.

2.9. Прокуратура України

Прокуратура України здійснює нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство у сфері національної безпеки; нагляд за додержанням законів при виконанні судових

рішень у кримінальних справах, що порушені за фактом вчинення злочинів проти основ національної безпеки, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.

2.10. Національний банк України

Відповідно до ст. 9 Закону України „Про основи національної безпеки України” Національний банк України відповідно до основних засад грошово-кредитної політики визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України

Національний банк України виробляє і здійснює емісійно-кредитну політику в інтересах національної безпеки України. Відповідно до ст.ст. 6, 7, 9 до функцій Національного банку в сфері забезпечення національної безпеки можна віднести:

- 1) забезпечує стабільність грошової одиниці України;
- 2) визначення та проведення грошово-кредитну політику;
- 3) визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації;
- 4) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;
- 5) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів і здійснення операцій з ними й банківськими металами;
- 6) аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;
- 7) реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку;
- 8) визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку;
- 9) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики і вносить їх Верховній Раді України для інформування, здійснює контроль за виконанням Основних засад грошово-кредитної політики;
- 10) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;
- 11) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;
- 12) здійснення банківського регулювання і нагляду з метою забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів.

2.11. Компетенція центральних органів виконавчої влади у забезпеченні національної безпеки

Для виконання функцій по забезпеченню національної безпеки у системі виконавчої влади відповідно до законодавства утворюються міністерства і державні органи забезпечення національної безпеки. Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування в частині делегованих їм Кабінетом Міністрів повноважень і утворюють систему виконавчої влади в країні.

Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень, наявних засобів бюджетного і позабюджетного фінансування:

забезпечують реалізацію законів України, указів та розпоряджень Президента України, концепцій, доктрин, програм, постанов органів державної влади у сфері національної безпеки;

забезпечують створення, підтримання в готовності і застосування сил та засобів забезпечення національної безпеки, а також управління їх діяльністю;

у межах своєї компетенції розробляють нормативні правові акти в сфері національної безпеки і представляють їх Президентові України та Кабінету Міністрів України;

вживають заходів щодо організації взаємодії підсистем державного і недержавного забезпечення національної безпеки України;

вносять в органи виконавчої влади пропозиції по удосконаленню функціонування системи забезпечення національної безпеки України.

керують діяльністю підвідомчих організацій по плануванню і проведенню заходів по забезпеченню національної безпеки;

забезпечують дотримання прав і законних інтересів громадян, організацій і держави, законів та інших нормативно-правових актів у галузі національної безпеки;

притягують до відповідальності посадових осіб, дії яких призводять до порушення національних інтересів, створюють умови або безпосередню загрозу національній безпеці України.

2.12. Сили забезпечення національної безпеки України

У межах органів державного управління національною безпекою можна виділити окремо ті органи, забезпечення національної безпеки для яких є прямим обов'язком (органи спеціальної компетенції), і ті, які здійснюють дану функцію опосередковано (органи загальної компетенції). У свою чергу, серед органів спеціальної компетенції виділимо ті, які мають спеціальну компетенцію, зокрема наділені **правом застосування сили**.

Одразу ж зауважимо, що свого часу, як у КНБ, так і у нинішньому Законі України „Про основи національної безпеки України” вживається термін „воєнна організація держави”. Згідно з КНБ воєнна організація держави включала в себе

Збройні Сили України, Службу безпеки України, внутрішні війська, органи і підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Прикордонні війська України, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України, які мали забезпечити оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності її кордонів; протидію зовнішнім і внутрішнім загрозам воєнного характеру; боротися з організованою злочинністю; забезпечувати захист населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій тощо.

Водночас у Законі України „Про основи національної безпеки України”, окрім воєнної організації держави, серед суб’єктів забезпечення національної безпеки окремо виділені правоохоронні органи. Тому, відповідно до ст. 1 даного закону, **воєнна організація** — сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх загроз, а **правоохоронні органи** — органи державної влади, на які Конституцією і законами України покладено здійснення правоохоронних функцій.

Відповідно **воєнна організація** забезпечує оборону України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності кордонів; протидіє зовнішнім загрозам воєнного характеру; а **правоохоронні органи** ведуть боротьбу із злочинністю і протидіють тероризму, забезпечують захист і врятування населення в разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного і природного характерів.

Цікавим є і те, що дані терміни також застосовується і в Законі України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”. Причому у ст. 1 даного закону **воєнна організація** визначається як *охоплена єдиним керівництвом* сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до Конституції і законів України, діяльність яких перебуває під демократичним контролем суспільства і відповідно до Конституції та законів України безпосередньо спрямована на *вирішення завдань захисту інтересів держави* від зовнішніх та внутрішніх загроз. Відповідно **правоохоронні органи** — *державні органи*, які відповідно до законодавства здійснюють *правозастосовні* або правоохоронні функції. Курсивом у даного випадку ми виділили ті розбіжності, які різнять визначення даних термінів від аналогічних у Законі України „Про основи національної безпеки України”.

Передусім зазначимо, що саме застосування даного терміна „воєнна організація” не вважається нами таким, що відповідає суті та призначенню цих органів. Зрозумілим є той факт, що даний термін міститься у законах України „Про основи національної безпеки України” і „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”, водночас є причини піддати сумніву його точність.

Семантичний аналіз даного терміну, визначення якого міститься у згаданих законах, дає можливість говорити про їх не ідентичність. Так, при визначенні терміна „воєнна організація” у Законі України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави” законода-

вещь зазначає не на просту сукупність органів державної влади, а на охоплену єдиним керівництвом. Це ще раз підкреслює **важливість організації управління системою національною безпекою**. Зрозумілим також є те, що законодавчо закріплено положення щодо відповідності органів державної влади і військових формувань не лише законам України, а й Конституції. Водночас викликає великий подив зміна законодавцем об'єкта захисту: якщо в Законі України „Про основи національної безпеки України” йдеться про забезпечення національних інтересів України, тобто національних інтересів окремої особи, українського суспільства та держави України, то за визначення, яке міститься в Законі України „Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави”, йдеться лише про вирішення завдань захисту інтересів держави. За даного випадку спрямованість і діяльність воєнної організації взагалі спрямовується на захист лише держави, у той час як особа і суспільство лишаються на самоті із проблемами забезпечення власної безпеки. З даним визначенням автор категорично не погоджується, тому що воно не відповідає гуманістичним прагненням народу України до побудови демократичної, соціально-правової держави.

Виходячи із суті Закону України „Про основи національної безпеки України”, в ньому йдеться про ті органи, які забезпечуватимуть національну безпеку, отже вони не обмежуються лише воєнними формуваннями Міністерства оборони України.

Як вже зазначалося вище, систему забезпечення національної безпеки на основі чинного законодавства і в межах єдиної державної політики утворюють сили її забезпечення, які взаємодіють між собою, інші органи державної влади, організації, суб'єкти забезпечення національної безпеки недержавної форми власності, які несуть в межах своєї компетенції усю повноту відповідальності за забезпечення національної безпеки.

Застосування терміну „організація” передбачає наявність загального суб'єкта управління (управляючого параметра) і спільних для усіх суб'єктів правил функціонування. Зрозуміло, що за даних умов йдеться про існування відокремленої, певним чином самостійної, організаційної структури. Це не є правильним, тому що сама система забезпечення національної безпеки утворюється заради забезпечення реалізації національних інтересів та забезпечення стійкого розвитку української держави. Тому застосування терміну „організація” до таких сил забезпечення, як МВС, СБУ, УДОУ та інші, є недоцільним.

Логіка уведення даного поняття очевидна: в усіх перерахованих підрозділах відбувається військова служба. У той же час дане поняття, на наш погляд, повинне відображати не якість представлених органів, а репрезентувати та окреслювати їх спрямованість. Тобто йдеться про те, що за випадку використання даного критерію застосовується функціональний критерій, у той час як віднесення і створення сил національної безпеки відбувається на організаційній основі. Таким чином, зміна акцентів при розробленні поняття дозволить більшу увагу зосереджувати не на внутрішніх особливостях органів, а на їх приналежності і призначенні, можливості виконання важливих функцій щодо забезпечення саме національної безпеки.

Звичайно, проблема розроблення та уведення нового поняття, тим більше яке відбиває ключові позиції в системі забезпечення національної безпеки, є питанням складним. Водночас нами пропонується замість терміна „воєнна організація держави” вживати термін „**сили забезпечення національної безпеки**”.

Аргументи на користь пропонованої позиції можна висунути такі. *По-перше*, перераховані вище органи, міністерства та відомства метою свого функціонування мають забезпечення національної безпеки у тій чи іншій сфері суспільного буття, із зосередженням уваги на конкретних напрямках. Так, *Служба безпеки України* — державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку України. *Міліція в Україні* — державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

По-друге, для реалізації покладених на них державою функцій дані органи мають право застосовувати силу, тобто саме силовий фактор визначає і відокремлює дані органи. І це є вагомим з огляду на ту обставину, що відокремлює, наприклад, МВС від судів, СБУ від Прокуратури. Силовий фактор у даному випадку є визначальною ознакою для угруповання даних органів до єдиної системи. Саме він визначає ці органи, дає можливість говорити окремо про Президента України, Кабінет Міністрів України тощо, тобто про тих суб'єктів, які не наділені правом застосування сили.

По-третє, в системі забезпечення національної безпеки України виділяють суб'єктів загальної і спеціальної компетенції, критерієм розподілу яких є можливість застосування сили. *Органи внутрішніх справ* належать до державних органів виконавчої влади *спеціальної компетенції*, діяльність яких, з урахуванням змісту та характерних особливостей їх діяльності, максимально наближена до розв'язання проблем, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки, і спрямована на практичне вирішення завдань по забезпеченню національних інтересів у сфері внутрішньої безпеки.

По-четверте, основними елементами воєнної організації держави є: *військові формування* — Збройні Сили України, внутрішні війська МВС, Державна прикордонна служба України; *спеціалізовані військові формування* — війська Цивільної оборони, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України; *державні правоохоронні органи* — Служба безпеки України, органи та підрозділи Міністерства внутрішніх справ України. Отже, воєнна організація складається не лише з військових формувань різних міністерств та відомств, а й з правоохоронних органів, що ще раз доводить неточність застосування даного терміна. Причому закон цю прогалину не усунув, тому що, хоча окремо і зазначив правоохоронні органи, виокремив з їх кола СБУ. Але про це йтиметься нижче.

По-п'яте, при визначенні завдань та функцій воєнної організації зазначено, що вона протидіє лише загрозам; про небезпеки чомусь зовсім не згадується, тим більше зазначається на загрози лише воєнного характеру і лише зовнішні. Це є суттєвим обмеженням кола завдань, а також самого призначення даної системи, яка фактично перетворюється на філіал Збройних Сил України. Це є неправильно,

і не лише через те, що система забезпечення національної безпеки створюється для забезпечення реалізації національних інтересів у всіх сферах життєдіяльності, а не лише у військовій і у внутрішній, а й через ігнорування сучасних тенденцій глобалізації, формування інформаційного суспільства. Таким чином, звуження сфери дії сил забезпечення національної безпеки лише до загроз воєнного характеру є не виправданим і не відповідає початковій меті створення даної системи.

Таким чином, ураховуючи викладене, аргументувавши власну позицію, ми вважаємо доцільним застосування термін *„сили забезпечення національної безпеки”*, який доцільно використовувати при розгляді проблем національної безпеки.

Окрім зазначеного, на наш погляд, аналіз даної структури дозволяє зробити висновок, що вона є функціональною, а отже, органи, що складають сили забезпечення національної безпеки, можуть бути віднесені до них, виходячи з покладених на них державою функцій. У даному аспекті вважається доцільним розширити список перелічених у Законі України „Про основи національної безпеки України” суб’єктів даної категорії. А з урахуванням зміни геополітичної обстановки, а також внутрішнього і зовнішнього середовища функціонування української держави, дещо змінити вектор основних функцій.

Більше того, вважаємо не виправданим і необґрунтованим окремо виділяти такі суб’єкти, як „військова організація держави” і „правоохоронні органи”, через те, що специфіка виконуваних ними завдань схожа. Так, наприклад, військова організація, діяльність якої спрямована на захист національних інтересів України від *зовнішніх загроз*, не володіє монополією на забезпечення зовнішньої безпеки держави, тому що, наприклад, СБУ також здійснює відповідну діяльність по забезпеченню зовнішньої безпеки через вжиття розвідувальних та інших заходів, хоча, згідно з даним законом, не належить до військової організації. У той же час в складі Збройних Сил України 7 березня 2002 р. було утворено Військову службу правопорядку, яка є *спеціальним правоохоронним формуванням* у складі Збройних Сил України. Отже, згідно із визначенням терміна „правоохоронні органи”, яке міститься у ст. 1 Закону України „Про основи національної безпеки України”, дана служба належить до правоохоронних органів. Таким чином, Збройні Сили України також виступають за даного визначення правоохоронним органом, хоча, згідно з визначенням терміна „військова організація держави”, вони належать саме до військової організації держави. Сказане наочно свідчить про відсутність у авторів закону будь-яких критеріїв віднесення тих чи інших сил ЗНБ чи то до військової організації держави, чи то до правоохоронних органів.

Відтак, диференціація сил забезпечення національної безпеки на *„військову організацію”* та *„правоохоронні органи”* є *недоцільною*. Натомість пропонується вживати термін *„сили забезпечення національної безпеки”*, який найбільш вдало відбиває сутність даних органів, тому що за даного випадку саме силовий фактор є визначальною ознакою для їх угруповання до єдиної системи.

Таким чином, пропонується наступне: *сили забезпечення національної безпеки* включають в себе Службу безпеки України, Збройні Сили України, органи і підрозділи Міністерства внутрішніх справ України, Державну прикордонну службу Ук-

раїни, військові підрозділи Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, Державну митну службу України, Управління державної охорони України, Державну податкову службу України, інші військові формування, утворені відповідно до Конституції України, які:

- забезпечують національну безпеку України, захист її державного суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності державних кордонів;
- здійснюють безпосередній управлінський вплив на зовнішні і внутрішні загрози та небезпеки, а також сприяють у формуванні передумов для здійснення ефективного управління ними;
- здійснюють боротьбу зі злочинністю, пріоритетними напрямками якої є: боротьба з нелегальною міграцією, торгівлею людьми, тероризмом та іншими формами екстремізму, контрабандою, кіберзлочинністю, відмиванням надходжень, одержаних злочинним шляхом;
- забезпечують захист населення в разі катастроф, стихійних лих, небезпечних соціальних конфліктів, епідемій тощо.

Таким чином, розглянемо детальніше основні функції деяких складових елементів сил забезпечення національної безпеки: Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Державна прикордонна служба, Державна митна служба України, Міністерство оборони України, Управління державної охорони, війська цивільної оборони

Роль ОВС України в управлінні національною безпекою

Відповідно до ст. 1 Закону України „Про міліцію” міліція в Україні — державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров’я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Згідно з Положенням про МВС України, введеним в дію розпорядженням Президента України від 7 жовтня 1992 р., основними завданнями цього міністерства є: організація і координація діяльності органів внутрішніх справ по захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань, охороні громадського порядку і забезпеченню громадської безпеки; забезпечення запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування; організація роботи, пов’язаної із забезпеченням безпеки дорожнього руху та пожежної безпеки, організація діяльності органів внутрішніх справ і внутрішніх військ по виконанню покладених на них завдань тощо.

Основними функціями ОВС із забезпечення національної безпеки України згідно з чинним законодавством є:

- 1) забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод, законних інтересів;
- 2) боротьба з організованою злочинністю: виявлення і припинення діяльності організованих злочинних груп, банд, інших злочинних формувань з міжрегіональними і міжнародними зв’язками, а також контрабандистських угруповань, котрі

спеціалізуються на наркобізнесі, встановлення їх корумпованих зв'язків в органах влади;

- 3) боротьба з економічною злочинністю в найбільш криміногенних і важливих для економіки України сферах, перш за все кредитно-фінансовій і банківській;
- 4) боротьба з корупцією, білокомірцевою злочинністю;
- 5) боротьба з нелегальною міграцією;
- 6) боротьба з тероризмом та іншими формами екстремізму;
- 7) охорона громадського порядку та забезпечення громадської, особистої безпеки;
- 8) участь у забезпеченні екологічної безпеки (забезпечення карантинних заходів, режиму надзвичайного стану при катастрофах різного походження тощо);
- 9) участь у забезпеченні інформаційної безпеки;
- 10) участь у забезпеченні міжнародної безпеки (організація співробітництва з міжнародними організаціями з проблем національної безпеки, участь у миротворчих, рятувальних і гуманітарних операціях під егідою ООН, ОБСЄ).

Відповідно до Закону України „Про міліцію”, а також Концепції розвитку Міністерства внутрішніх справ України у XXI столітті до основних завдань у сфері національної безпеки належать:

- гарантування особистої безпеки громадян, захист їх прав, свобод та законних інтересів;
- охорона й забезпечення громадського порядку; попередження правопорушень та їх усунення; забезпечення громадської безпеки та безпеки дорожнього руху;
- охорона навколишнього природного середовища; захист усіх форм власності від злочинного посягання;
- виявлення й розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;
- здійснення системи заходів щодо відновлення нормального функціонування об'єктів безпеки у регіонах, що потерпіли в результаті виникнення надзвичайних ситуацій;
- виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень та гарантування безпеки інших цінностей особи, суспільства і держави, а також участь у заходах щодо гарантування національної безпеки за межами України відповідно до міжнародних договорів і угод, укладених або визнаних Україною.

Роль Внутрішніх військ МВС України в управлінні національною безпекою

Відповідно до Закону України „Про внутрішні війська Міністерства внутрішніх справ України” **внутрішні війська** входять до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначені для охорони та оборони важливих державних об'єктів, перелік яких установлюється Кабінетом Міністрів України, охорони виправно-трудових і лікувально-трудових установ, а також для участі в охороні громадського порядку та боротьбі зі злочинністю.

Відповідно до ст. 2 даного закону до основних *завдань* внутрішніх військ належать:

охорона та оборона важливих державних об'єктів, виправно-трудових і лікувально-трудових установ, об'єктів матеріально-технічного та військового забезпечення Міністерства внутрішніх справ України;

супроводження спеціальних вантажів;

здійснення пропускового режиму на об'єктах, що охороняються;

конвоювання заарештованих і засуджених;

охорона підсудних під час судового процесу;

переслідування і затримання заарештованих і засуджених осіб, які втекли з-під варти;

виконання доручень адміністрації виправно-трудових установ і лікувально-трудових профілакторіїв щодо забезпечення внутрішнього порядку;

участь в охороні громадського порядку та боротьбі із злочинністю;

участь у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій на об'єктах, що охороняються;

охорона дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав на території України.

Відповідно до окреслених завдань основними *функціями* внутрішніх військ по забезпеченню національної безпеки є:

1) забезпечення оборони важливих державних об'єктів, спеціальних вантажів при транспортуванні;

2) охорона громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьба зі злочинністю;

3) забезпечення територіальної оборони;

4) ліквідація фактів групової непокорності і масових безпорядків у виправно-трудових установах;

5) забезпечення взяття та звільнення з-під варти осіб в залі суду.

Роль Служби безпеки України в управлінні національною безпекою

Наступним елементом сил забезпечення є **Служба безпека України** — державний правоохоронний орган *спеціального призначення*, який забезпечує державну безпеку України.

Діяльність СБУ здійснюється за такими основними напрямками: розвідувальна і контррозвідувальна діяльність, боротьба зі злочинністю.

Відповідно до ст. 2 Закону України „Про Службу безпеки України” до основних *завдань* СБУ належать захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України, законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб, попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів

проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції та організованої злочинної діяльності у сфері управління і економіки та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Основними функціями СБУ із забезпечення національної безпеки України згідно з чинним законодавством є:

- 1) забезпечення внутрішньої і зовнішньої безпеки держави;
- 2) забезпечення інформаційної безпеки;
- 3) здійснення розвідувальної та контррозвідувальної діяльності;
- 4) боротьба зі злочинами, розслідування яких віднесено до компетенції СБУ;
- 5) боротьба зі розвідувально-підривною діяльністю іноземних держав;
- 6) забезпечення державної таємниці;
- 7) забезпечення особистої безпеки;
- 8) забезпечення режиму воєнного та надзвичайного станів;
- 9) захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності, економічного, науково-технічного і оборонного потенціалу України;
- 10) захист законних інтересів держави та прав громадян від розвідувально-підривної діяльності іноземних спеціальних служб, посягань з боку окремих організацій, груп та осіб.
- 11) боротьба зі злочинами проти миру і безпеки людства;
- 12) боротьба з нелегальною міграцією;
- 13) боротьба з тероризмом;
- 14) боротьба з корупцією і організованою злочинністю;
- 15) боротьба з іншими протиправними діями, що безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Роль Державної прикордонної служби України в управлінні національною безпекою

Відповідно до ч. 1 ст. 6 Закону України „Про Державну прикордонну службу України” Державна прикордонна служба є правоохоронним органом спеціального призначення.

Згідно зі ст. 1 закону на Державну прикордонну службу України покладаються завдання щодо забезпечення недоторканності державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та континентальному шельфі.

Функції Державної прикордонної служби України в сфері забезпечення національної безпеки:

- захист державного кордону та суверенних прав України у її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі;
- відбиття вторгнення на територію України озброєних формувань, припинення збройних та інших провокацій на державному кордоні України, захист від злочинних посягань населення і власності у всіх її формах;
- забезпечувати виконання зобов’язань, що впливають з міжнародних договорів України, з питань режиму державного кордону України та виключної (морської) економічної зони України;

□ здійснювати спільні заходи із Службою безпеки України в межах наданої їм компетенції з питань охорони державного кордону України, а також контролювати самостійно чи разом з органами внутрішніх справ підтримання прикордонного режиму;

□ контролювати спільно з органами внутрішніх справ, керівництвом аеропортів (аеродромів), відкритих для міжнародних польотів, прикордонних залізничних станцій, морських і річкових портів, служб міжнародних автомобільних перевезень додержання встановленого режиму в пунктах пропуску через державний кордон України;

□ здійснювати охорону дипломатичних представництв України, постійних представництв України при міжнародних організаціях і консульських установ України в іноземних державах;

□ забезпечувати систему особливих заходів щодо захисту військовослужбовців Прикордонних військ України, які беруть безпосередню участь в оперативно-розшуковій діяльності та здійсненні контролю за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України, від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку із службовою діяльністю цих військовослужбовців.

Роль Державної митної служби в управлінні національною безпекою

Зазначимо, що з 1 січня 2004 р. вступив у дію новий Митний Кодекс України, аналіз основних положень якого і дав нам змогу віднести Державну митну службу до сил забезпечення національної безпеки. Митний кодекс України визначає засади організації та здійснення митної справи в Україні, регулює економічні, організаційні, правові, кадрові та соціальні аспекти діяльності митної служби України. Кодекс спрямований на *забезпечення захисту економічних інтересів* України, створення сприятливих умов для розвитку її економіки, захисту прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності та громадян, а також забезпечення додержання законодавства України з питань митної справи.

Відповідно до ст. 11 Митного Кодексу України до основних *завдань* митної служби в сфері національної безпеки належать:

- захист економічних інтересів України;
- сприяння захисту інтелектуальної власності учасників зовнішньоекономічних зв'язків, інших юридичних та фізичних осіб;
- здійснення спільно з іншими уповноваженими органами державної влади заходів щодо захисту інтересів споживачів товарів і додержання учасниками зовнішньоекономічних зв'язків державних інтересів на зовнішньому ринку;
- боротьба з контрабандою та порушеннями митних правил.

Для боротьби з порушеннями митних правил, охорони територій, будівель, споруд та приміщень митних органів, охорони та супроводження товарів і транспортних засобів, забезпечення охорони зон митного контролю створюються спе-

ціальні підрозділи митних органів — митна варта. До її основних завдань, згідно зі ст. 21 Митного кодексу, входять:

- 1) здійснення заходів, пов'язаних із виявленням, розкриттям, припиненням, профілактикою порушень митних правил, запобіганням таким порушенням;
- 2) охорона будинків, споруд, приміщень митних органів та інших об'єктів митної інфраструктури, зон митного контролю від будь-яких протиправних посягань;
- 3) фізичний захист співробітників митних органів, інших осіб, а також товарів, які перебувають у зоні митного контролю, від протиправних дій;
- 4) локалізація разом з іншими органами конфліктних ситуацій у зоні діяльності митних органів;
- 5) участь у ліквідації наслідків катастроф, аварій, стихійного лиха та екологічного забруднення в зоні діяльності митних органів.

Компетенція Збройних Сил України в управлінні національною безпекою

Україна, враховуючи необхідність забезпечення власної *воєнної безпеки* та оборони, усвідомлюючи свою відповідальність у справі підтримання міжнародної стабільності, як суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава має Збройні Сили України із необхідним рівнем їх бойової готовності та боєздатності. Відповідно до ст. 1 Закону України „Про Збройні Сили України” Збройні Сили України — це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Аналізуючи даний закон, а також Закон України „Про оборону України”, можна виділити такі *завдання* ЗС у забезпеченні національної безпеки:

- відсіч та запобігання збройній агресії та збройному конфлікту;
- здатність до переведення на воєнний стан;
- ліквідація збройного конфлікту;
- забезпечення готовності населення і території держави до оборони;
- забезпечення національних інтересів;
- реалізація власної воєнної політики;
- формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави.

Функції Збройних Сил України по забезпеченню національної безпеки:

- 1) захист суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності;
- 2) забезпечення воєнної безпеки;
- 3) забезпечення охорони державного кордону;
- 4) бере участь у формуванні та реалізації державної політики з питань оборони і військового будівництва, стратегії воєнної безпеки, підготовці проектів Концепції (основ державної політики) національної безпеки України, Воєнної доктрини України, законодавчих та інших нормативних актів у сфері оборони, забезпечує їх виконання у Збройних Силах України, у встановленому порядку координує

діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування щодо підготовки держави до оборони;

5) прогнозує тенденції розвитку форм і способів воєнних дій та засобів збройної боротьби;

6) провадить розвідувальну та інформаційно-аналітичну діяльність в інтересах національної безпеки та оборони держави, бере участь в аналізі воєнно-політичної обстановки та визначенні рівня воєнної загрози національній безпеці України;

7) забезпечення стримування збройної агресії проти України та відсічі її, охорона повітряного простору держави та підводного простору в межах територіального моря України;

8) забезпечення правового режиму воєнного та надзвичайного стану;

9) забезпечення прикордонної безпеки через посилення охорони державного кордону України і виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу України та їх правового оформлення;

10) надання військової допомоги іншим державам;

11) участь у міжнародному військовому співробітництві та міжнародних миротворчих операціях на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України;

12) бере участь у міжнародних системах безпеки;

13) захист інформаційного простору України та її входження у світовий інформаційний простір, створення розвинутої інфраструктури в інформаційній сфері;

14) забезпечує проведення в життя державної політики в сфері оборони, функціонування, бойову та мобілізаційну готовність, боєздатність і підготовку Збройних Сил України до здійснення покладених на них функцій і завдань;

15) бере участь у забезпеченні функціонування національної економіки та державного управління в особливий період, у плануванні мобілізаційної підготовки її галузей та контролі за підготовкою підприємств, установ та організацій усіх форм власності до виконання мобілізаційних завдань та за їх виконанням;

16) бере участь у створенні та контролює стан системи управління державою в особливий період;

17) бере участь в організації та контролює підготовку системи зв'язку, комунікацій і в цілому території держави до оборони;

Окремо акцентуємо увагу на тій обставині, що з метою подальшого зміцнення законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України, забезпечення конституційних прав військовослужбовців у складі Збройних Сил України у 7 березня 2002 р. було утворено Військову службу правопорядку.

Згідно зі ст. 1 Закону України „Про військову службу правопорядку у Збройних силах України” Військова служба правопорядку у Збройних Силах України — спеціальне правоохоронне формування у складі Збройних Сил України, призначене для забезпечення правопорядку і військової дисципліни серед військовослужбовців Збройних Сил України у місцях дислокації військових частин, у військових навчальних закладах, установах та організаціях (далі – військові частини), військових містечках, на вулицях і в громадських місцях; для запобігання злочинам, іншим

правопорушенням у Збройних Силах України, їх розкриття і припинення; для захисту життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військово-зобов'язаних під час проходження ними зборів, працівників Збройних Сил України, а також для захисту майна Збройних Сил України від розкрадання та інших протиправних посягань, а так само для участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на військових об'єктах.

До основних *завдань* даної служби, що стосуються забезпечення національної безпеки, відповідно до ст. 3 даного закону, можна віднести:

- боротьба зі злочинністю у військових частинах та на військових об'єктах;
- забезпечення громадського порядку і військової дисципліни серед військовослужбовців у місцях дислокації військових частин, військових містечках, на вулицях і в громадських місцях;
- участь у протидії диверсійним проявам та терористичним актам на військових об'єктах;
- охорона військових об'єктів, військових містечок та їх населення, сприяння його евакуації;
- відновлення та підтримання порядку і дисципліни у військових частинах.

Таким чином можна резюмувати, що основними *функціями* даної Служби, стосовно забезпечення національної безпеки, є:

- 1) забезпечення безпеки осіб та об'єктів, які включені до інфраструктури Збройних Сил України;
- 2) боротьба зі злочинністю у Збройних Силах України;
- 3) здійснення боротьби з диверсійними проявами та терористичними актами;
- 4) забезпечення воєнного та надзвичайного стану.

Завдання Управління державної охорони України в сфері управління національною безпекою

Відповідно до ст. 1 Закону України „Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб” державна охорона органів державної влади України та посадових осіб – це система організаційно-правових, режимних, оперативно-розшукових, інженерно-технічних та інших заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами з метою забезпечення нормально функціонування органів державної влади України, безпеки посадових осіб та об'єктів, визначених цим Законом.

Відповідно до ст. 4 даного закону державна охорона здійснюється щодо: Верховної Ради України; Кабінету Міністрів України; Конституційного Суду України; Верховного Суду України.

У ст. 6 передбачається конкретний перелік осіб, щодо яких здійснюється державна охорона. У місцях постійного і тимчасового перебування забезпечується безпека: Голови Верховної Ради України; Прем'єр-міністра України; Голови Конституційного Суду України; Голови Верховного Суду України; Першого заступника Голови Верховної Ради України; Першого віце-прем'єр-міністра України; Міністра закордонних справ України; Генерального прокурора України.

Окрім цього, згідно зі ст. 9 даного закону державна охорона здійснюється щодо будинків, де працюють Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, споруд і спеціальних транспортних засобів, що перебувають в їх користуванні, інших місць постійного і тимчасового перебування осіб, які охороняються відповідно до цього закону, важливих державних об'єктів та прилеглих до них територій і акваторій, визначених Президентом України.

Державна охорона здійснюється Управлінням державної охорони України — державним *правоохоронним органом спеціального призначення*, підпорядкованим Президентові України та підконтрольним Верховній Раді України (ст. 11).

Відповідно до ст. 12 Закону на Управління державної охорони України покладаються *завдання*:

- здійснення державної охорони щодо органів державної влади України;
- забезпечення безпеки посадових осіб, визначених законом, за місцем їх перебування як на території України, так і за її межами;
- забезпечення безпеки членів сімей посадових осіб, визначених законом, які проживають разом з ними або супроводжують їх;
- запобігання протиправним посяганням на посадових осіб і членів їхніх сімей та об'єкти, щодо яких здійснюється державна охорона, їх виявлення та припинення;
- охорони об'єктів, визначених законом;
- забезпечення безпечної експлуатації транспортних засобів, призначених для визначених законом посадових осіб.

Війська цивільної оборони в управлінні національною безпекою

Відповідно до ст. 1 Закону України „Про війська Цивільної оборони України” **Війська Цивільної оборони України** — це спеціалізовані військові формування, які підпорядковуються керівнику центрального органу виконавчої влади з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи і призначені для захисту населення і територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, спричинених аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, великою пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до людських і матеріальних втрат, ліквідації їх наслідків та виконання інших передбачених законом завдань.

Цікавим є той факт, що одним з елементів системи цивільної оборони є органи виконавчої влади всіх рівнів, до компетенції яких віднесено функції, пов'язані з **безпекою** і захистом населення, попередженням, реагуванням і діями у надзвичайних ситуаціях. Таким чином можна дійти висновку, що війська Цивільної оборони здебільшого концентрують свою увагу на забезпеченні особистої безпеки людини та її захисту від небезпечних наслідків аварій і катастроф техногенного, екологічного, природного та воєнного характеру.

До основних *завдань* військ Цивільної оборони України належать:

здійснення заходів щодо підтримання органів управління, сил і засобів військ Цивільної оборони України в стані постійної готовності до виконання поставлених завдань;

нагромадження, розміщення, зберігання та своєчасне відновлення озброєння, військової та спеціальної техніки, інших матеріально-технічних засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних робіт у мирний та воєнний час;

проведення рятувальних та інших невідкладних робіт у зонах надзвичайної екологічної ситуації, осередках ураження та районах стихійного лиха;

захист навколишнього природного середовища та локалізація зони впливу шкідливих і небезпечних факторів, що виникають під час аварій та катастроф;

проведення піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням вибухонебезпечних предметів;

попередження надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру та ліквідація їх наслідків;

захист населення від наслідків аварій, катастроф, великих пожеж, стихійного лиха та застосування засобів ураження;

організація життєзабезпечення населення під час аварій, катастроф, стихійного лиха та у воєнний час;

створення систем аналізу і прогнозування управління, оповіщення і зв'язку, спостереження і контролю за радіоактивним, хімічним і бактеріологічним зараженням, підтримання їх готовності для сталого функціонування у надзвичайних ситуаціях мирного і воєнного часів;

сприяння Збройним Силам України в обороні України, захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Аналіз Законів України „Про Цивільну оборону України”, „Про війська Цивільної оборони України”, „Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру”, „Про аварійно-рятувальні служби”, „Про зону надзвичайної екологічної ситуації”, „Про правовий режим надзвичайного стану”, „Про Збройні Сили України” дає змогу виокремити такі основні *функції* військ Цивільної оборони у сфері забезпечення національної безпеки:

1) забезпечення безпеки людей у разі проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;

2) забезпечення екологічної безпеки;

3) проведення радіаційної, хімічної та неспецифічної бактеріологічної (біологічної) розвідки в осередках ураження, зонах забруднення (зараження) і катастрофічного затоплення, а також на маршрутах просування до них;

4) реалізація державної політики у сфері цивільної оборони, захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, а також попередження цих ситуацій;

5) забезпечення готовності своїх органів управління, сил і засобів до дій за призначенням;

б) пошук і рятування людей на уражених об'єктах і територіях, подання у можливих межах невідкладної, у тому числі медичної, допомоги особам, які перебувають у небезпечному для життя й здоров'я стані, на місці події та під час евакуації до лікувальних закладів;

7) ліквідація особливо небезпечних проявів надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіаційного та бактеріального зараження, інших небезпечних проявів;

8) контроль за готовністю об'єктів і територій, що ними обслуговуються, до проведення робіт з ліквідації надзвичайних ситуацій;

9) участь у розробленні та погодженні планів реагування на надзвичайні ситуації на об'єктах і територіях, що ними обслуговуються;

10) участь у проведенні експертизи проектних рішень щодо поліпшення захисту об'єктів і територій на випадок виникнення надзвичайних ситуацій;

11) участь у роботі комісії з прийняття в експлуатацію об'єктів, які потребують аварійно-рятувального обслуговування;

12) участь у підготовці рішень з питань створення, розміщення, визначення обсягів матеріальних резервів для ліквідації надзвичайних ситуацій;

13) організація ремонту та технічного обслуговування аварійно-рятувальних засобів, розроблення та виробництво їх окремих зразків;

14) пропаганда у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та участь у підготовці працівників підприємств, установ та організацій і населення до дій в умовах надзвичайних ситуацій.

Висновок по силах забезпечення національної безпеки

Детально проаналізувавши основні функції та завдання складових елементів сил забезпечення національної безпеки: Служби безпеки України, Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної прикордонної служби України, військ цивільної оборони, Державної митної служби України, Управління державної охорони України, органів податкової міліції, ми дійшли важливих висновків. Проведення структурно-функціонального аналізу було корисним для виявлення сучасного стану функціонування органів державного управління національною безпекою, виявлення недоліків та розроблення механізму їх усунення.

Головним недоліком існуючої системи забезпечення національної безпеки є **дублювання певних повноважень**. Наприклад, Збройними Силами та Державною прикордонною службою України щодо участі у захисті територіальної цілісності держави, Службою Безпеки та органами внутрішніх справ — щодо захисту прав, свобод та законних інтересів громадян від протиправних посягань та інших антигромадських дій тощо. Таким чином, доцільним вбачається розподіл повноважень суб'єктів системи забезпечення національної безпеки для того, щоб не було функціонального дублювання, виходячи із принципу "зон відповідальності", тобто боротьби зі злочинністю, захисту правопорядку, забезпечення екологічної безпеки, оборони держави, ліквідації наслідків катастроф та стихійних лих тощо.

Відповідно до цього слушною вбачається пропозиція *В.І.Шакуна* про необхідність зосередження функції з попередження, розкриття корупційних діянь та проявів організованої злочинності в єдиній структурі, тобто під єдиним оперативним управлінням Міністерства внутрішніх справ мають бути спецпідрозділи МВС та СБУ з боротьби з організованою злочинністю та корупцією, а також підрозділи податкової міліції. Відтак у системі МВС має бути створена єдина служба для боротьби з організованою злочинністю.

Більше того, аналіз чинного законодавства дозволив нам синтезувати наявну інформацію та утворити відповідну модель кореляції сил забезпечення національної безпеки та життєво важливих сфер життєдіяльності, ґрунтуючись на чинному законодавстві.

При побудові даної моделі були використані результати проведеного нами анкетування, аналізу масиву нормативно-правових актів, що регулюють діяльність конкретних суб'єктів сил забезпечення національної безпеки, а також Закон України „Про основи національної безпеки України”. Це дозволило зробити ряд важливих висновків.

По-перше, слід виділити трьох основних суб'єктів сил ЗНБ, які на сьогодні забезпечують національні інтереси у найбільшій кількості сфер життєдіяльності: Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України та Збройні Сили України. Саме ці суб'єкти виконують найбільший обсяг завдань у сфері управління національною безпекою.

По-друге, характерною особливістю є те, що, по суті, СБУ та МВС на сьогодні виконують такий обсяг завдань, що дозволяє говорити про управління ними майже усією системою національної безпеки. Так, МВС забезпечує безпеку у: сфері державної безпеки, внутрішньополітичній, економічній, соціальній та гуманітарній, науково-технологічній, екологічній, та інформаційній сферах, у той час як СБУ — у зовнішньополітичній, сфері державної безпеки, воєнній сфері та сфері захисту державного кордону, внутрішньополітичній, економічній, науково-технологічній, інформаційній сферах. Відтак, дві структури фактично повністю здійснюють управління національною безпекою. Звичайно, це накладає відбиток як на якість виконуваних ними завдань, так і створює передумови для дублювання певних функцій, а отже, знижує ефективність управління. Тому вважаємо актуальним переглянути функції по забезпеченню національної безпеки зазначених органів.

По-третє. Зрозумілим є зосередження основної уваги на забезпеченні життєво важливих національних інтересів, таких як державний суверенітет, територіальна цілісність та недоторканість державного кордону, недопущення втручання у внутрішні справи України. Дані інтереси забезпечують: Служба безпеки України, Збройні Сили України, Державна прикордонна служба України, Війська цивільної оборони України, Управління державної охорони України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна митна служба України — усі складові сил забезпечення національної безпеки. Таким чином, можна зробити висновок, що **найбільша кількість суб'єктів сил ЗНБ зосереджує свою увагу на забезпеченні національної безпеки в державній сфері** — сім. Відтак, можна підсумувати, що гіпотетично сфера державної безпеки є найбільш захищеною, що держава піклується, передусім, про захист

самої себе, а не окремої людини та української нації. Це не є можливим в умовах євроінтеграції України, визнання нею європейських цінностей, і передусім права конкретної особи на безпеку.

По-четверте, слід акцентувати увагу, що проголошення необхідності захисту конституційних прав і свобод людини, побудови демократичної та правової, соціальної держави не відповідає функціональній структурі сил ЗНБ. Це зумовлено тим, що національну безпеку в соціальній та гуманітарній сферах забезпечує лише МВС України. Це дає змогу дійти висновку, що соціальна та гуманітарна безпека—сфера гіпотетично найменш забезпечена, відтак алгоритм державного управління в даній сфері потребує значного коригування.

Ми спеціально вживаємо термін „гіпотетично”, тому що кількість органів, що забезпечують національну безпеку в певній сфері, не обов’язково свідчить про якісний стан забезпечення національної безпеки. Тому що, наприклад, у тій же сфері державної безпеки велика кількість суб’єктів спричинює додаткові проблеми щодо розроблення механізму їх взаємодії, взаємоузгодження, а отже, в цілому і управління ними. Подеколи дублювання тих чи інших функцій може призвести до неналежного забезпечення національної безпеки, що обумовлюється відсутністю впорядковуючого впливу одного суб’єкта на інші в даній сфері, передусім це стосується забезпечення державного суверенітету. Відтак, нами пропонується у сферах життєдіяльності, які забезпечують два або більше суб’єкти сил забезпечення національної безпеки, створювати функціональні структури з визначенням суб’єкта управління ними, що відповідатиме правилам будови систем управління, розглянутих нами вище.

Не зовсім правильним вбачається підхід, за якого національну безпеку у внутрішньополітичній та науково-технологічній сферах забезпечують лише СБУ та МВС.

Безперечним також є вироблення інших підходів до забезпечення національної безпеки у соціальній та гуманітарній сферах. Передусім це стосується внесення змін у відповідні законодавчі акти із розширенням кола суб’єктів ЗНБ у даній сфері через внесення змін та доповнень у функції та завдання даних органів відповідно до загроз та основних напрямів державної політики з питань національної безпеки, які містяться у Законі України „Про основи національної безпеки України”.

Таким чином, проаналізувавши дані проведеного нами анкетування співробітників МВС, СБУ, ЗС України, чинне законодавство України стосовно основних функцій та завдань сил забезпечення національної безпеки, а також загроз та основних напрямів державної політики з питань національної безпеки, можна дійти висновку, що на сьогодні поки не можна говорити про функціонування адекватної загрозам та небезпекам організаційної структури системи органів управління національною безпекою. Це обумовлено декількома чинниками:

- 1) дублювання повноважень суб’єктів сил забезпечення національної безпеки;
- 2) невідповідність функцій та завдань суб’єктів сил забезпечення національної безпеки загрозам та небезпекам, а також завданням забезпечення національної безпеки;

- 3) несформованість чітких управляючих і контролюючих параметрів як в умовах нормального функціонування, так і в умовах збурення;
- 4) недостатня детермінація складових національної безпеки;
- 5) неідеальний механізм функціонування прямих і зворотних зв'язків;
- 6) неадекватність зосередження уваги на забезпеченні національної безпеки у найбільш важливих сферах життєдіяльності геополітичним реаліям сьогодення.

Для розв'язання даної проблеми пропонується:

- 1) провести моніторинг чинного законодавства на предмет функцій та завдань сил забезпечення національної безпеки та усунути дублювання повноважень даних суб'єктів за умови збереження високого рівня національної безпеки у відповідній сфері життєдіяльності;
- 2) привести у відповідність законодавство, що регулює суспільні відносини в сфері забезпечення національної безпеки, зокрема — повноваження сил забезпечення національної безпеки і Закону України „Про основи національної безпеки України”;
- 3) сформувати чітку систему управляючих і контролюючих параметрів по кожній сфері життєдіяльності;
- 4) оптимізувати механізм детермінації складових національної безпеки;
- 5) налагодити механізм ефективного функціонування системи прямих і зворотних зв'язків;
- 6) розробити модель системи органів державного управління національною безпекою, ґрунтуючись на принципі співмірності заходів, що вживаються по забезпеченню національної безпеки, змісту, характеру та масштабу загроз та небезпек на сучасному етапі розвитку України, з урахуванням необхідності забезпечення пріоритетних національних інтересів та збереження балансу інтересів особи, суспільства і держави. Дана модель має змінюватися і відповідати сучасному стану національної безпеки.

Висновки

1. Функціонування системи забезпечення національної безпеки України зумовлено сутнісними характеристиками національних інтересів і цілей України, які визначаються її регіональним статусом, історичними традиціями державотворення і толерантності. Водночас низка особливостей, зокрема включення до системи забезпечення національної безпеки недержавної складової, зумовлена внутрішнім станом в країні, формуванням громадянського суспільства, прямуванням до євроатлантичних структур при збереженні добросусідських відносин і стратегічного партнерства з Російською Федерацією, іншими країнами Співдружності Незалежних Держав, а також з іншими державами світу.

2. Система забезпечення національної безпеки не має бути громіздкою і розгалуженою за багатьма напрямками. Вона має бути чітко побудованою за принципом єдиначальності і централізації управління. Це сприятиме прийняттю швидких і нестандартних рішень у сфері національної безпеки.

3. Характер і зміст діяльності щодо забезпечення національної безпеки перебуває у безпосередній залежності від тієї геополітичної обстановки, яка склалася.

Саме тому необхідним є розроблення комплексу заходів щодо забезпечення стійкого і безпечного розвитку української нації у межах оновленої Концепції національної безпеки.

4. Система управління національною безпекою — 1) система, в якій реалізуються функції управління національною безпекою; 2) система управління, об'єктом якої є національна безпека.

5. Характерними рисами системи управління національною безпекою є: процес забезпечення національної безпеки, який має просторові і часові обмеження; складові, які сприймають вхідні дані, взаємодіють із навколишнім середовищем, здійснюють прямий і зворотній зв'язок та чинять вплив як один на одного, так і на усю систему; зв'язки між елементами та зовнішнім середовищем; наявність суб'єктів управління національною безпекою; існування комплексу методів управління національною безпекою; наявність засобів управління.

6. Основними критеріями ефективності управління національною безпекою є здатність системи управління забезпечувати: 1) процес управління загрозами та небезпеками, за якого державними і недержавними інституціями гарантується прогресивний розвиток українських національних інтересів, джерел духовного і матеріального добробуту народу України; 2) ефективне функціонування самої системи управління національною безпекою України.

7. Структурно-функціональний аналіз суб'єктів забезпечення національної безпеки дозволив нам сформувати певну їх ієрархічну систему, критерієм побудови якої слугував рівень включеності та безпосередня роль даного суб'єкта у забезпеченні національної безпеки. Таким чином, дана ієрархія має такий вигляд: 1) Президент України; 2) Рада національної безпеки і оборони України; 3) Кабінет Міністрів України, Верховна Рада України, Конституційний Суд України, суди загальною юрисдикцією; 4) центральні органи виконавчої влади; 5) місцеві органи виконавчої влади, та органи місцевого самоврядування в межах делегованих Кабінетом Міністрів України повноважень; 6) недержавні організації.

8. Національна безпека забезпечуються не лише силами, а й усіма наявними у країні **засобами** — політичними, інформаційними, економічними, правовими, військовими, організаційними і ресурсними на основі послідовної реалізації політики національної безпеки. Засоби забезпечення національної безпеки тісно переплетені з *ресурсами*. Основні ресурси забезпечення національної безпеки пов'язані з інтелектуальним багатством, достатньо високим науково-технічним потенціалом, можливостями природи і надр країни, а також цілою низкою інших чинників.

9. Було зроблено висновок про нагальну необхідність формування підсистеми недержавного забезпечення національної безпеки, яка виступатиме своєрідним гарантом дотримання прав і свобод людини, певним механізмом балансу сил, стримування та протидії. Дана система не є конкурентом, навпаки — становить солідний резерв підсистеми державного забезпечення національної безпеки. Її функціонування дозволить гарантувати громадянинові за будь-яких політичних змін мати право на забезпечення власної безпеки. Врешті-решт, маючи право на безпеку, життя, громадянин, згідно з чинним законодавством, вправі сам обирати, хто його має захищати і якими засобами. Громадяни мають право на безпеку, і дана підсистема створює додаткові можливості для його реалізації.

10. Здійснений аналіз поняття системи забезпечення національної безпеки, основ її формування та функціонування, змісту та призначення, мети, завдань, функцій, принципів побудови та функціонування, сил та засобів, а також гарантій ефективного функціонування даної системи уможливив запропонувати таку модель структури даної системи: *підсистема державного забезпечення національної безпеки*: Президент України; Рада національної безпеки і оборони України; Кабінет Міністрів України; Верховна Рада України; Національний банк України; суди загальної юрисдикції; Конституційний Суд України; Прокуратура України; центральні та місцеві органи виконавчої влади; *підсистема недержавного забезпечення національної безпеки*: окремі громадяни; органи місцевого самоврядування; органи самоорганізації населення; приватний нотаріат; адвокатура; приватні детективні та охоронні агентства; об'єднання громадян; професійні спілки, релігійні організації, політичні партії та організації. За умови функціонування даної моделі системи забезпечення національної безпеки постає необхідність у налагодженні цільової і ресурсної координації соціально-економічних, політичних, інформаційних, воєнних, екологічних та інших заходів, спрямованих на практичну реалізацію синергетичного підходу до розв'язання проблем управління організаційним та самоорганізаційними системами, забезпечення національної безпеки, координації дії усіх суб'єктів системи забезпечення національної безпеки.

11. Головним критерієм ефективності і надійності функціонування системи забезпечення національної безпеки є стійкий розвиток української нації, її національних потреб і національних інтересів, збереження духовних цінностей за різних умов функціонування даної системи, комплексного і системного використання сил та засобів.

12. Головними напрямками діяльності щодо забезпечення національної безпеки є моніторинг стану національної безпеки для вироблення управлінських рішень суб'єктом управління СНБ, забезпечення внутрішньої безпеки, організації оптимального функціонування усіх складових елементів СЗНБ з метою не перевищення ними порогових параметрів і збереження гомеостазису системи.

13. У забезпеченні національної безпеки мають бути задіяні усі засоби та сили. На підставі координації і взаємодії використовуються сили і засоби підсистем державної і недержавної підсистем забезпечення національної безпеки.

14. З метою удосконалення нормативно-правового забезпечення національної безпеки доцільно розглянути питання щодо прийняття та реалізації державної програми, яка б включала методологічно і концептуально оновлену Концепцію національної безпеки України, відповідні сферам життєдіяльності Доктрини національної безпеки, Закони України, програми та плани дій.

15. Питання управління системою забезпечення національної безпеки України тісно пов'язані з якістю інформаційно-аналітичної діяльності у цій сфері. Організація такої роботи стає можливою за наявності єдиного центру, яким пропонується визнати Раду національної безпеки і оборони України, доповнивши її структурним підрозділом по організації управління підсистемою недержавного забезпечення національної безпеки України — Центр недержавного забезпечення національної безпеки України.

16. Аналіз діяльності системи забезпечення національної безпеки уможливив зробити висновок, що головні заходи щодо забезпечення національної безпеки не ґрунтуються на спільній концептуально-методологічній основі. Досі відсутні механізми державного програмного регулювання, які б забезпечували використання синергетичного підходу до розв'язання оперативних, тактичних і стратегічних завдань. Також слід акцентувати увагу на відсутності застосування системного підходу до нормативно-правового, наукового, інформаційно-аналітичного, організаційно-управлінського і експертного забезпечення національної безпеки, зокрема діяльності системи її забезпечення.

17. Здійснений нами аналіз даних проведеного нами анкетування, функцій і завдань основних суб'єктів системи забезпечення національної безпеки уможливорює говорити про необхідність перегляду їх функцій при забезпеченні національної безпеки. Зокрема, 72 % опитаних нами респондентів оцінили посередньо дії системи забезпечення національної безпеки. Це зумовлено тією обставиною, що багато з них дублюються, що створює паралелізм у роботі і може призводити до неефективності вжиття конкретних заходів з реалізації національних інтересів. Суттєвою через це стає роль Верховної Ради України, яка має створити законодавчі умови для ефективного функціонування підсистеми недержавного забезпечення національної безпеки, що слугуватиме вагомим кроком на шляху побудови громадянського суспільства, формування надійного механізму захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина. Виявлені причини функціонування неадекватної сучасним загрозам та небезпекам системи забезпечення національної безпеки України, зокрема її функціональної структури, дали можливість запропонувати можливі напрями розв'язання даної проблеми: провести аналіз чинного законодавства на предмет функцій та завдань сил забезпечення національної безпеки та усунути дублювання повноважень даних суб'єктів за умови збереження високого рівня національної безпеки у відповідній сфері життєдіяльності; привести у відповідність законодавство, що регулює суспільні відносини у сфері забезпечення національної безпеки, зокрема — повноваження сил забезпечення національної безпеки і Закону України „Про основи національної безпеки України”; розробити моделі функціональних структур забезпечення національної безпеки по кожній сфері життєдіяльності із визначенням конкретного суб'єкта управління; розробити модель функціональної структури системи забезпечення національної безпеки відповідно до загроз та небезпек на сучасному етапі розвитку України з урахуванням необхідності забезпечення пріоритетних національних інтересів. Дана модель має змінюватися і відповідати сучасному стану національної безпеки.

18. Обґрунтовано висновок про кореляційний зв'язок систем національної, регіональної, міжнародної та глобальної безпеки.

19. Важливим напрямом навчально-наукового забезпечення національної безпеки є: організація підготовки кваліфікованих спеціалістів у галузі національної безпеки — управлінців, консультантів, аналітиків; узагальнення і систематизація наукових знань у галузі теорії і практики забезпечення національної безпеки; розроблення цільових комплексних програм забезпечення національної безпеки.

Контрольні запитання для самоперевірки

1. Поняття та зміст системи забезпечення національної безпеки України.
2. Мета, завдання і функції системи забезпечення національної безпеки України.
3. Принципи побудови та функціонування системи забезпечення національної безпеки України.
4. Сили та засоби забезпечення національної безпеки України.
5. Структура системи забезпечення національної безпеки України.
6. Поняття та зміст системи управління національною безпекою.
7. Компетенція основних складових системи управління національною безпекою.
8. Структура сил забезпечення національної безпеки України.

Завдання для самопідготовки

1. Окресліть методи дослідження системи управління національною безпекою.
2. Опишіть модель системи управління національної безпеки.
3. Розробіть механізм взаємоузгодження інтересів особи, суспільства і держави.

Список рекомендованої літератури

Нормативні джерела

1. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України.— 1996.— № 30.— Ст. 141.
2. *Питання* Воєнної доктрини України: Указ Президента України № 702/2005 від 21 квітня 2005 р. // www.rainbow.gov.ua/action
3. *Питання* Міжвідомчої комісії з питань реформування правоохоронних органів: Указ Президента України № 834/2005 від 23 травня 2005 року // www.rainbow.gov.ua/action
4. *Про аварійно-рятувальні служби*: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 2000.— № 4.— Ст. 25.
5. *Про боротьбу з тероризмом*: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 2003.— № 25.— Ст. 180.
6. *Про війська* Цивільної оборони України: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1999.— № 19.— Ст. 172.
7. *Про Військову службу* правопорядку в Збройних Силах України: Закон України// Відомості Верховної Ради України.— 2002.— № 32.— Ст. 225.
8. *Про внутрішні війська* Міністерства внутрішніх справ України: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1992.— № 29.— Ст. 397.
9. *Про державну охорону* органів державної влади України та посадових осіб: Закон України// Відомості Верховної Ради України.— 1998.— № 35.— Ст. 236.
10. *Про Державну прикордонну службу* України: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 2003.— № 27.— Ст. 208.
11. *Про дипломатичну службу*: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 2002.— № 5.— Ст. 29.
12. *Про забезпечення безпеки осіб*, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1994.— № 11.— Ст. 51.
13. *Про Збройні Сили* України: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1992.— № 9.— Ст. 108.
14. *Про Конституційний Суд* України: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1996.— № 49.— Ст. 272.
15. *Про контрольно-звідувальну діяльність*: Закон України // Відомості Верховної Ради (України).— 2003.— № 12.— Ст. 89.
16. *Про міліцію*: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1991.— № 4.— Ст. 20.
17. *Про національний банк* України: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1999.— № 29.— Ст. 238.
18. *Про оборону* України: Закон України // Відомості Верховної Ради України.— 1992.— № 9.— Ст. 106.

Розділ 2. Управління національною безпекою України

19. *Про оперативно-розшукову діяльність*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 22. — Ст. 303.
20. *Про основи національної безпеки України*: Закон України // Офіційний Вісник України. — 2003. — № 29. — Ст. 1433.
21. *Про Раду національної безпеки і оборони України*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 35. — Ст. 237.
22. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 березня 2005 р. „Про засади реформування системи центральних органів виконавчої влади”: Указ Президента № 658/2005 від 15 квітня 2005 р. // www.rainbow.gov.ua
23. *Про розвідувальні органи України*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 19. — Ст. 94.
24. *Про Службу безпеки України*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 382.
25. *Про Цивільну оборону України*: Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 14. — Ст. 124.
26. *Митний Кодекс України* // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 38-39. — Ст. 288.
27. *Положення про Міністерство внутрішніх справ* // Голос України. — 1992. — 20 жовт. — С. 6.

Доктринальні джерела

1. *Evera S.V.* Managing the Eastern crisis: preventing war in the former Soviet empire // Security Studies, 1992. — № 3.
2. *Huntington S.P.* The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. N.Y., 1996.
3. *Renan E.* Qu'est ce qu'une nation. — 1882.
4. *Renner K.* Das Selbstbestimmungsrecht der Nationen. — Leipzig-Wien, 1908.
5. *Авдусин Д.А.* Современный антинорманизм // Вопросы истории. — 1988. — № 7.
6. *Алешенков М.С., Родионов Б.Н.* Секьюритология: Монография. — М.: МГУЛ, 2000.
7. *Баграмов Э.* Евразийство — национальна идея России? // Обозреватель. — 2001. — № 9.
8. *Белая книга российских спецслужб.* — М.: Духовное наследие, 1996.
9. *Белов П.* Методология национальной и международной безопасности // Обозреватель. — 2000. — № 7.
10. *Бжезинский З.* Великая шахматная доска. Господство Америки и её геостратегические императивы. — М.: Международные отношения, 1999. — 256 с.
11. *Богданов А.А.* Тектология. Всеобщая организационная наука. Кн. 1-2.. — М.: Экономика, 1989.
12. *Валевський О.Л., Гончар М.М.* Структура геополітичних інтересів України: Монографія. — К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 1995. — 94 с.

13. Гончаренко А., Джангужин Р., Лисицын Э. Гражданский контроль и система национальной безопасности // Зеркало недели. — 2002. — № 35.
14. Грабовський С. Демократія між „прагматиками” і „романтиками” // Час.— 1997. — 5 — 11 черв.
15. Данільян О.Г., Дзьобань О.П., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навч. посіб. — Х.: Фоліо, 2002. — 285 с.
16. Делягин М.Г. Украина в неудачном месте и в неудачное время // Обозреватель. — 2001. — № 4.
17. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади: Навч. посіб./ За заг. ред. Н. Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 2002. — 164 с.
18. Державне управління в Україні: централізація і децентралізація: Моногр./ Відп.ред. Н.Р. Нижник. — К.: Вид-во УАДУ, 1997. — 448 с.
19. Державне управління: Навч. посіб. / За ред. А. Ф. Мельника. — К.: Знання-Прес, 2003. — 343 с.
20. Державне управління: теорія і практика / За заг.ред. доктора юридичних наук, проф. В.Б. Авер'янова. — К.: Юрінком-Інтер, 1998. — 432 с.
21. Драгоманов М. Историческое значение Римской империи и Тацит // Университет Изв. — 1869. — № 9.
22. Загарян П. Стратегия развития России в восточномедиземноморской цивилизации // Обозреватель. — 2000. — № 7.
23. История политических и правовых учений. Учебник / Под ред. О.Э. Лейста. — М.: ИКД „Зерцало-М”, 2001.
24. Іванченко Р. Україна від Кия до Кравчука: Короткий нарис історії української державності. — К.: Український письменник, 1992.
25. Історія українського війська. — Львів: Видання Івана Тиктора, 1936. — 574 с.
26. Історія філософії України: Хрестоматія. — К.: Либідь, 1993.
27. Канигін Ю., Ткачук З. Українська мрія. — К.: Лексикон, 1996.
28. Киссинджер Г. Нужна ли Америке внешняя политика? : Пер. с англ. / Под ред. В.Л. Иноземцева. — М.: Ладомир, 2002.
29. Кізіма В. Метастратегія політичного життя України (від ідеології тоталітаризму до ідеї тотальності) // Політологічні читання. — 1994. — № 2.
30. Кізіма В. Чи можемо ми стати історичною нацією? // Вітчизна. — 1996. — № 5 - 6.
31. Ковальський В., Маначинський О., Пронкін Є. Національні інтереси: загрози та їх нейтралізація // Віче. — 1994. — № 7.
32. Комаров А.О. „Российской национальной идее” // Обозреватель. — 2001. — № 4. — С. 6.
33. Кондратьєв Я.Ю., Ліпкан В.А. Концепція національної безпеки України: теоретико-правові аспекти зарубіжного досвіду. — К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. — 20 с.
34. Конституція України // Відомості Верховної Ради України.— 1996.— № 30.— Ст. 141.
35. Концепція національної безпеки: між тоталітаризмом і демократією // Підтекст. — 1996. — № 3 (7).

36. *Копейчиков В., Колодій А., Українчук О.* Про концепцію національної безпеки України // *Право України*. — 1993. — № 5—6.
37. *Косецов В. О., Білько І.Ф.* Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів: Монографія. — К.: Нац. ін-т стратегічних досліджень, 1996. — 61 с.
38. *Косолапов Н.* Национальная безопасность в меняющемся мире (К дискуссии о содержании понятия) // *МЭ и МО*. — 1992. — № 1.
39. *Костенко Г.Ф.* Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки: Навч. посіб. — К.: ЗАТ Видавничий дім „ДЕМІД”, 2002. — 144 с.
40. *Котляр М. Ф.* Давня історія України // *Український історичний журнал*. — 1996. — № 2.
41. *Кравець Є., Мельник М.* Концепція національної безпеки України: Проект // *Хрещатик*. — 1993. — 23 листоп.
42. *Кремень В.Г., Білько І.Ф., Головащенко С.І.* Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: Монографія. — К.: МАУП, 1998. — 92 с.
43. *Криворог В.* Яким бути Фонду підтримки національної безпеки? // *Підтекст*. — 1996. — № 1 (5).
44. *Левицька М.Б.* Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України: Дис. ... канд. юрид. наук: // *Нац. акад. внутр. справ України*. — К., 2002. — 206 с.
45. *Ліпкан В.* Тероризм і національна безпека України. — К.: Знання, 2000. — 184 с.
46. *Ліпкан В.А.* Безпекознавство: Навч. посіб. — К.: Вид-во Європейського ун-ту, 2003. — 208 с.
47. *Ліпкан В.А.* Сучасні загрози національній безпеці України: доктрина пантуранізму // *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ України*. — 2002. — № 3.
48. *Ліпкан В.А.* Теоретичні основи та елементи національної безпеки України. — К.: Текст, 2003. — 600 с.
49. *Ловмянський Х.* Русь и норманны. — М., 1985.
50. *Луцаина О.В.* Система обеспечения национальной безопасности // *Национальная безопасность и геополитика*. — 2001. — № 2—3.
51. *Любкемейер Э.* Безопасность в мире после Берлинской стены: немецкая точка зрения // *Національна безпека країн перехідного періоду: Навч. посіб.* — К.: ІЗМН, 1996.
52. *Мавродин В.В.* Образование Древнерусского государства и формирование Древнерусской народности.
53. *Макиндер Х.* Географическая ось истории // *А.Г. Дугин. Основы геополитики*. — М.: Арктогея-центр, 1999.
54. *Максименко Ю.Є.* Національна безпека в Україні: теоретико-правові аспекти: Дипломна робота/ *Нац. акад. внутр. справ України*. — К., 2003. — 94 с.
55. *Манилов В.Л.* Исследование проблем национальной безопасности: вопросы методологии // *Военная мысль*. — 1995. — № 5.

56. *Медведчук В.В.* Сучасна українська національна ідея і актуальні питання державотворення: Дис. ... д-ра юрид. наук // Нац. акад. внутр. справ України. — К., 1997.
57. *Мурашин Г., Кравець Е.* О концепции национальной безопасности // Политика и время. — 1992. — № 5.
58. *Нейкова Р., Миронов Г.* Координация в управлении. — М.; Варна: Книгоизд-во г. Бакалов, 1986. — 163 с.
59. *Нижник Н.Р., Ситник Г.П., Білоус В.Т.* Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. для вищих навч. закл. / За заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник. — Ірпінь, 2000. — 304 с.
60. *Новосельцев А. П.* Древнейшие государства на территории СССР: Некоторые итоги и задачи изучения // История СССР. — 1985. — № 6.
61. *Основы* научного управления социально-экономическими процессами: Учеб. / [Алисов А. Н., Афанасьев В. С., Белоусов Р. А. и др.; Под общ. ред. Р.А. Белоусова, А.З. Селезнёва]; Акад. обществ. наук при ЦК КПСС. — 2-е изд., доп. и перераб. — М.: Мысль, 1989. — 495 с.
62. *Основы теории оптимального управления* // Под ред. *В.Ф.Кротова.* — М.: Высш. школа, 1990. — 430 с.
63. *Парахонський Б.О.* Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект): Монографія. Сер. “Наукові доповіді”. — Вип. 6. — К., 1993. — 43 с.
64. *Перепилиця Г. М.* Без’ядерний статус і національна безпека України // Воєнна безпека. — К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1998. — Вип. 6. — 108 с.
65. *Пирожков С., Селіванов В.* Національна безпека України: сучасне розуміння // Вісник АН України. — 1992. — № 9.
66. *Пляйс А.* Россия в поисках национальной идеи и идеологии // Обозреватель. — 1999. — № 11.
67. *Подколзин Д., Шатров А.* Пантуранизм — глобальный вызов России // Обозреватель. — 2001. — № 11.
68. *Почепцов Г.Г.* Національна безпека країн перехідного періоду: Навч. посіб. — К., 1996. — 378 с.
69. *Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини: Закон України* // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 48. — Ст. 359.
70. *Римаренко Ю.* Націогенезис // Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького; редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. — К.: Довіра; Генеза, 1996.
71. *Римаренко Ю.І., Шкляр Л.Є., Римаренко С.Ю.* Етнодержавознавство. Теоретико-методологічні засади. — К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — 2001.
72. *Рудашевський В. Д.* Координация управления — резерв перестройки. — М.: Экономика, 1990. — 255 с.
73. *Рудько Г. І.* Техногенно-екологічна безпека геологічного середовища (наукові та методичні основи).— Л.: Львів. Нац. ун-т ім. Івана Франка, 2001. — 360 с.

74. *Румянцев З. П.* и др. Менеджмент организации: Учеб. пособие. — М.: ИНФРА-М, 1995. — С. 53.
75. *Рыбаков В. А.* Киевская Русь и русские княжества XII—XIII вв.
76. *Связи с общественностью в политике и государственном управлении /* Под общ. ред. В. С. Комаровского. — М.: Мысль, 2001. — С.254.
77. *Ситник Г.П.* Розвиток концептуальних підходів щодо забезпечення національної безпеки — ключова проблема державного управління // 3б. наук. пр. УАДУ. — К.: Вид-во УАДУ. — Вип.2. — 2003. — С.265–278.
78. *Токовенко В. В.* Політичне керівництво і державне управління: проблеми взаємовідносин та оптимізації взаємодії: Монографія.- К.: Вид-во УАДУ, 2001. — 256 с.
79. *Фейербах Л.* Избранные философские произведения: В 2 т. — М.: Госполитиздат, 1955.
80. *Философский словарь /* Под ред. И.Т. Фролова. — 4-е изд. — М.: Политиздат, 1981.
81. *Франко І.* Дещо про себе самого: Твори. — К.: Наук. думка. — 1978. — Т. 31.
82. *Цветков В. В.* Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). — Х.: Право, 1996. — 164 с.
83. *Шаскольский И. П.* Антинорманизм и его судьбы // Проблемы отечественной и всеобщей истории. — 1983. — Вып. № 7.
84. *Шевченко В., Костенко Г.* Концепція національної безпеки: методологічний аспект // Голос України. — 1996. — 11 січ.
85. *Шкідченко В.П.* Деякі шляхи подальшого розвитку нормативно-правової бази забезпечення воєнної безпеки // Наука і оборона. — К.: Техніка, 2000. — № 3.
86. *Юридична енциклопедія: В 6 т. /* Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998.
87. *Яковец Ю.В.* Циклы. Кризисы. Прогнозы. — М.: Наука, 1999. — 448 с.
88. *Ярочкин В.И.* Секьюритология — наука о безопасности жизнедеятельности. — М.: „Ось-89”, 2000.

Інтернет ресурси

ssu.gov.ua
www.centrmia.gov.ua
www.customs.gov.ua
www.kmu.gov.ua
www.kvs.gov.ua
www.mfa.gov.ua
www.mil.gov.ua
www.pvu.gov.ua
www.rainbow.gov.ua
www.sdfm.gov.ua
www.sta.gov.ua